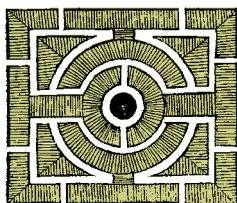

MEDDELELSER FRA
HAVEHISTORISK SELSKAB
NR 55 • 2025

FRA
KVANGÅRD
TIL
HUMLE-
KULE

Havehistorisk Selskab

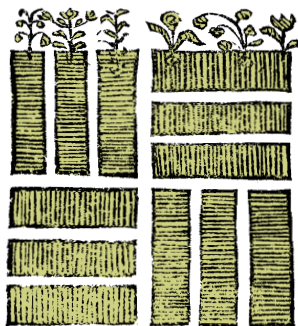
Selskabet har til formål at fremme oplysning om og kendskab til historiske haver og historisk havebrug, herunder at fremme forskning inden for området.

SELSKABETS BESTYRELSE

Formand Lone van Deurs, landskabsarkitekt
Sekretær Lea Nørgaard, landskabsarkitekt
Kasserer Tove Hyllested, landskabsarkitekt
Birgitte Degener, restaureringsarkitekt
Rita Larsen, landskabsarkitekt
Bibi Plum Edinger, landskabsarkitekt
Charlotte Horn, landskabsarkitekt

Webmaster: René Krumm

Få gerne mere at vide om selskabet på
havehistoriskselskab.dk
eller skriv til info@havehistoriskselskab.dk

Forord

Små haver

Der er mange slags haver, forskellige størrelser, forskellige udformninger, forskellige aktiviteter, her fokuseres på fire meget forskellige af slagsen.

Europas ældste beskrevne haver er vel klosterhaverne. I Sankt Gallerplanen fra 830 redegøres meget omhyggeligt for både planløsningen og de enkelte bedes botaniske indhold. Fem stykker fåreskindspergament blev syet sammen med hvid tråd og derpå blev med rød tusch omhyggeligt tegnet en samlet plan visende kirken og alle de forskellige særhaver. Planen er bevaret på Stiftbibliothek St. Gallen i Schweiz godt gemt i en mørk kælder, men vises dog frem ved særlige lejligheder.

Tove Hyllested bringer planen frem i lyset og præsenterer os for planen med særlig fokus på lægeurtehaven. Herefter præsenteres en række af de danske klosterhaver med en afsluttende bemærkning om, at interessen for historie og forfædrenes levevis er stigende og derfor voksende interesse for Danmarks mange klosterhaver.

De private haver præsenterer Annemarie Lund ved nærmere at beskrive to af Agnete Muusfeldts egne og meget forskellige haver. Landbohaven i Skaverup i Odsherred formåede hun at forny, så den stadig rummede stemningen fra den gamle landbohaves samtidig med, at hun tilføjede nye former og farver. Alt i harmoni med det omgivende landskab.

I det lille klyngehus 60 m² med den store have 1.200 m² nær Isefjorden slog hun sig ned og skabte sin sidste have. Den lange erfaring og et omfattende kendskab til planter blev udnyttet. Der blev skaffet planter fra venner og naboer og på kort tid voksede her en rig og frodig have op. Fortællingen om den begavede havearkitekt krydres med mange plantenavne og dertil mange navne på fugle, som også er en del af havens mangfoldighed.

Gennem beskrivelsen af en ganske særlig have på Ørnekulssvej i Ordrup, stifter vi bekendtskab med gartneren og havearkitekten G.N. Brandt. Hans Ove Pedersen, som vel er den uovertrufne Brandt kender, øser ud af sin viden og sit indgående kendskab til Brandts have. Det er en have fyldt med meget forskellige stemninger og indhold og funktioner, 8 små haver knyttet sammen til en større have. Boligen

og familien spiller også en rolle i Brandts liv og gerning, kultur og natur indgår i et værdifuldt samspil.

Kolonihaverne kan man vel betegne som folkets småhaver, engang med fokus på muligheden for at dyrke sine egne grønsager og i dag vel mere til rekreation og generel havefornøjelse. Hortonom og konsulent i forskellige kredse af Kolonihaveforbundet Grethe Bjerregaard kender til disse specielle havers historie lige fra de første småhaver, der i 1655 blev anlagt udenfor Fredericias voldanlæg til de moderne haver, som primært bruges til fritidsophold. Det er ikke som før nyttehaven der prioriteres, men derimod ønsket om et lille fristed med lidt pynteplanter og plads til afslapning.

Med de tydelige klimaændringer og forståelsen for vigtigheden af at fastholde den biologiske mangfoldighed bliver småhaverne og muligheden for kontakt med muld og vækst igen betydningsfulde.

Gartneren og herskabet

Temaet for 2026 foredragene og udflugterne kredser om samarbejdet mellem bestilleren og udføreren. Hvem sætter dagsordenen for et arbejde og hvem har dueligheden til at kunne udføre opgaven og måske med viden og erfaring bidrage med noget helt særligt.

I HC Andersens eventyr fra 1872 fortælles om en genial gartner, der arbejder for et herskab, som ikke forstår at sætte pris på hans viden og kunnen. Først, da det lykkedes ham at imponere herskabet med en artiskok i fuld blomst, bliver de begejstrede og stolte over, at deres gartner Larsen kan noget særligt.

Gartner Larsen gav plads til mange forskellige planter og havde sans for mangfoldigheden og kendte til de enkelte planters krav til jordbund, lys og plads, det vi i dag kalder biodiversitet.

Vi vil sætte fokus på det gode gartnerhåndværk i samspil med naturens, økonomiens og de enkelte menneskers muligheder. Måske med betragtninger om moderne tiders udvikling fra håndværk til maskinværk, fra græsfrøblanding til rullegræs, fra klipning med saks til brølende slagmaskiner.

TEMA FOR 2026

Gartneren og herskabet

TOVE HYLLESTED

Klosterhaver i Danmark

Fra middelalderens kulturarv til nutidens havebrug.

Interessen for havebrug er stigende, bæredygtige haver og biodiversiteten er i højsædet. Hvor og hvordan begyndte det?

Selve navnet på Havehistorisk Selskabs årsskrift 'Fra kvangård til humlekule' giver måske et lille fingerpeg om det. Kvan var i vikingetiden en sikker kilde til vitaminer, navnlig C-vitamin – humle gav øllet smag og holdbarhed, en af de få sikre drikkevarer, dels fordi vandet skulle koges til ølbrygningen og dels på grund af humlens indhold af alfasyre, som har en stærk antibakteriel virkning. Kvangårde og humlekuler var måske de første dyrkede haver på vore breddegrader. Senere kom kål- og løggårde til.

Samtidig med, at interessen for historiske haver og bæredygtigt havebrug vokser, er der på ny interesse for klosterhaverne og ikke mindst for de planter, som fandtes i klostrenes krydderurte- og lægeurtehaver.

I Danmark har vi flere rekonstruktioner af klosterhaver, men ingen af nutidens klosterhaver ligger formentlig nøjagtigt på det sted, hvor de i sin tid - overgangen mellem middelalder og renæssance – er anlagt og i øvrigt er der ingen oprindelige klosterhaver i Europa. Blandt de danske klosterhaver er Esrum, Vitskøl, Øm, Børglum, Æbelholt Kloster for blot at nævne nogle få.

Sankt Galler Klosterplanen i Schweiz er udarbejdet så tidligt som ca. 830, og er altså bevaret i 1200 år. I Danmark havde vi tidlig Vikingetid i år 830!

Sct. Galler klosterplanen giver et klart billede af klosterlivet ved at vise, hvordan dagligdagen var tilrettelagt omkring bøn, arbejde og studier. Planen visualiserer både bygninger og funktioner, som giver et indblik i munkenes fællesskab og disciplinerede liv. Klosteret fremstår samtidig som et centrum for lokalområdet, hvor folk udefra kunne få hjælp, undervisning og behandling, og dermed var klosteret et vigtigt element i det omgivende samfund.

TOVE HYLLESTED · Landskabsarkitekt

Det skal dog bemærkes, at planen over Sankt Gallerklosteret aldrig har været udført, den har udelukkende tjent som idealplan og som sådan har den også smittet af på indretningen af klostre og klosterhaver i resten af Europa, herunder Danmark.

Klosteret fungerede både som religiøst og socialt samlingspunkt, hvor det interne liv blev tæt forbundet med livet udenfor. Klosterplanens indflydelse på danske klostre er uomtvistelig. Danske klostre blev, som nævnt anlagt efter lignende principper og med de samme funktioner. Klostrene blev centrale for både tro, uddannelse og omsorg i lokalsamfundet.

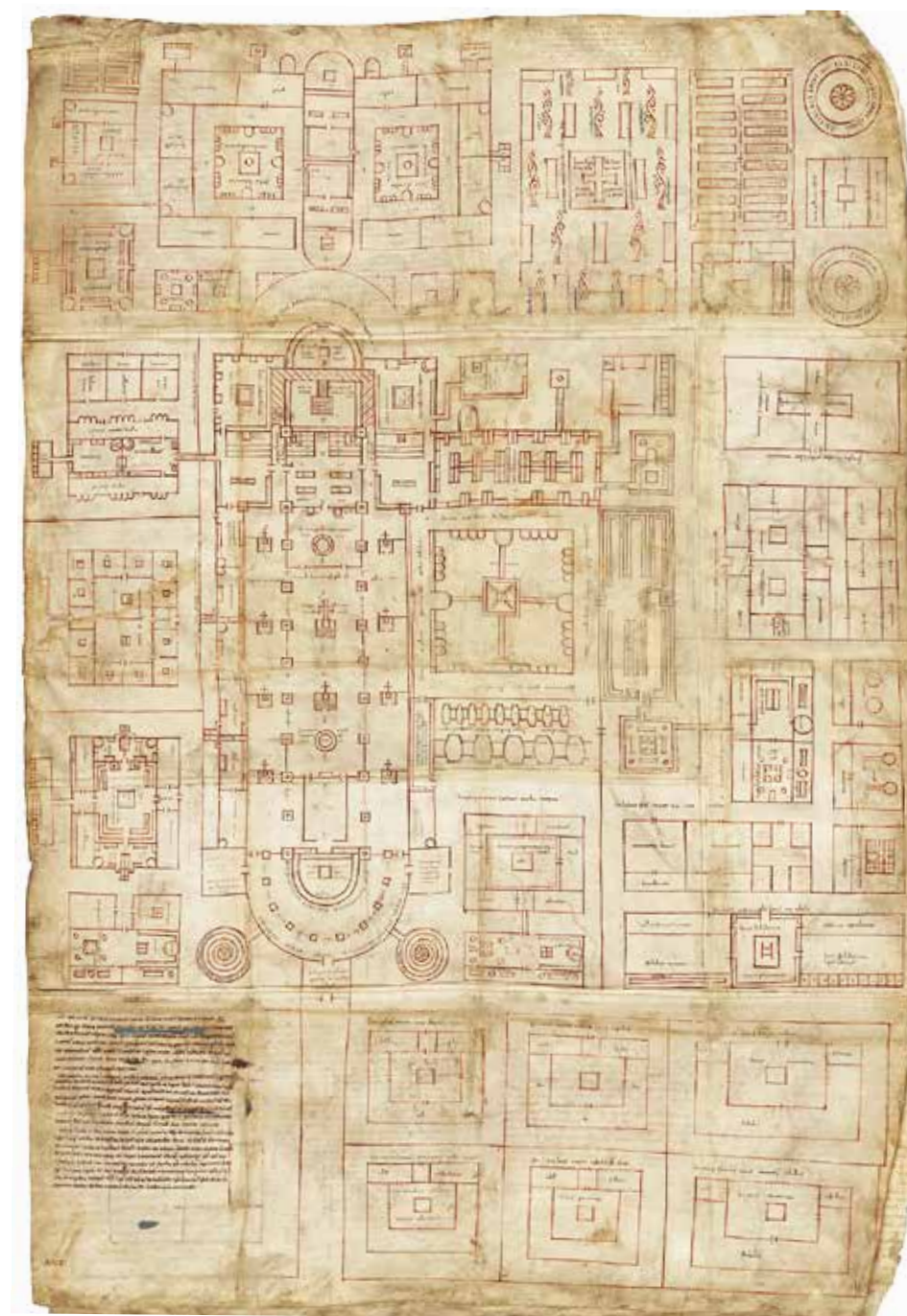
De planter som blev nævnt i Sankt Galler idealplanen, er at finde i de fleste lægeurtehaver i såvel Europa som i Danmark.

I klosterplanens krydderurtehave er der indtegnet 16 bede og i hvert bed er angivet et plantenavn. Fire indre bede i nord-sydlig retning er placeret på hver side af den centrale sti, der krydser haven fra vest til øst; to blomsterbede omkranser hver af de fire sider af den lukkede have. Mellem bedene er der stier til at gå på under bearbejdningen af bedene. Haven er omgivet af en mur eller et hegn, den eneste indgang befinder sig i sydvesthjørnet overfor sygehuset og lægens bygning.

Klosterplanens beskrivelse til lægeurtehaven viser dels planternes navne men også deres virkning.

De vigtigste planter fra Sankt Galler klosterplanen: (oversættelse ved Tove Hyllested)

Salvie	Lægeplante: hæmostatisk, vanddrivende, gavnlig for talrige lidelser. Krydderi: kulinarisk urt, duft, te.
Krusemynte	Hjælper mod hæshed, og hjælper på mange ting, herunder hjerteproblemer og angina.
Rude	Den bekæmper skjulte giftstoffer, renser for skadelige væsker; den blev betragtet som et effektivt middel mod plante- og dyregifte, for eksempel fra slanger og tudser.
Kommen	Lægeplante: meget brugt lægemiddel, f.eks. ved maveproblemer. Bruges som krydderi.
Sværdlilje	En drik lavet af roden lindrer blæresmerter. Den er værdsat for sin behagelige aroma.
Løvtikke	Lægeplante: meget brugt lægemiddel, især som vanddrivende middel. Bruges som krydderi.
Loppeurt	Fremmer fordøjelsen, forhindrer solstik, hjælper mod lunge-, mave- og hjertelidelser
Fennikel	Lægeplante: meget brugt lægemiddel. Mod katarrh, slimløsende middel, mod fordøjelsesproblemer. Bruges som krydderi.

Sct. Gallerplanen, Lægeurtehaven ligger i det nord-østlige hjørne, øverst til venstre – meget utydelig

Stangbønne	Lægeplante, i folkemedicinen for nyre- og hjertesygdomme
Sar, bønneurt	Krydderurt: til krydring af bønner. Lægeplante: Fremmer fordøjelsen og opkast.
Fruemynte – (Mentha requienii)	Krydderurt, aromatiserende. Folkemedicin, rodafkog mod fordøjelsesbesvær og menstruationsbesvær
Bukkehorn	Lægeplante: Blev anset for at have meget helbredende egenskaber mod tumorer, forstuvninger og gigtsmerter. Krydderi: dufter ligesom honning.
Rosmarin	En værdsat lægeplante: desinfektionsmiddel til gasning, især under epidemier; også brugt som te og krydderi. Kærlighedens urt: dedikeret til Afrodite.
Mynte	Helbredende egenskaber til mange ting, aromatisk forfriskende og effektiv mod hæshed.
Hvid lilje	Den beskytter mod slangegift, lindrer blå mærker og forstuvninger. Bruges i fremstillingen af visse lægemidler, eliksirer og parfumer. Et symbol på skønhed og renhed.
Rose	Rosenolie har mange anvendelser: Den har en behagelig duft. Som lægeplante virker den kølende og astringerende, der forsegler og lindrer slimhinder og sår.

Udover lægeurterne plantes liljer og roser, ikke kun for deres medicinske værdi, men også for deres duft og skønhed. Dette er et bevis på, hvordan medicinsk-videnskabelige, kultisk-magiske og æstetiske ideer var sammenflettet i den tidlige middelalder.

Grøntsagshaven befinder sig på sydøst siden mellem kirkegården og hønse- og gåsestien. Grøntsagshaven er anlagt med 2 x 9 lange bede med et gartnerhus med beboelser og redskaber. I bedene dyrkes løg, porre, selleri, koriander, dild, valmue, radise, valmue, bladbede, hvidløg, skalotteløg, persille, kørvel, salat, peberkorn, pastinakker, kål, sort spidskommen

Den første klosterhave i Danmark

Biskop Absalon (1128-1201) fik i midten af 1100-tallet sin ven – og studiekammerat fra Paris – abbed Vilhelm (1127-1203) til at rejse til Danmark med henblik på at lære danskerne at dyrke køkkenurter, prydplanter og de mange lægeurter. Abbed Vilhelm anlagde det første kloster med have på Eskilds ø i Roskilde fjord.

Allerede i 1175 flyttede abbed Vilhelm klosteret til Æbelholt ved Hillerød. Abbed Vilhelm havde kontakter til munkene i både Sct. Gallen i Schweiz og til Monte Cassino i Italien og han foranledigede munke fra de to klostre til at komme til Æbelholt. Munkene fra det

Ruin af Klosteret på Eskilds ø. © Henrik Buhl

sydlige Europa medbragte både frø og stiklinger, hvoraf nogle kunne klare sig i det danske klima.

Lægeurter og medicinske planter

Munkene var datidens lægekyndige og de indsamlede, dyrkede og bearbejdede planter så som baldrian, salvie, kamille, merian og fingerbøl til helbredelsesformål. Klostrenes haver fungerede som apoteker og mange af de almindeligste lægeplanter blev dokumenteret i klostrenes urtebøger. Denne viden blev bevaret og videreført gennem generationer og var et væsentligt grundlag for senere tiders farmakologi.

Det var ikke kun lægeplanter klostrene dyrkede også et bredt udvalg af krydderurter og køkkenurter såsom løg, persille, kål, porre, pastinakker og bønner. De blev brugt i klosterets daglige husholdning og sikrede en alsidig kost. Frugttræer, navnlig æble, pære, blommer, kirsebær og nødder, havde også en vigtig plads i klosterhaven.

Vidensdeling

Klostrene fungerede som forsøgs- og videncentre, hvor nye dyrkningsmetoder blev afprøvet og dokumenteret. De i dag kendte og brugte teknikker som sædskifte, kompostering, vanding og indhegning blev udviklet – og udbredt af munkene. Klostrene var med til at skabe en mere systematisk tilgang til havebrug, hvor man lagde vægt på planternes egenskaber og deres vækstbetingelser.

Antikkens kulturarv til tidlig middelalder.

Antikkens forfattere – som Aristoteles og Platon har haft stor indflydelse på middelalderens verdenssyn. Platon beskrev i sine dialoger universet som et velordnet og rationelt system, hvor alt havde sin naturlige plads. Aristoteles udviklede tankerne om den verdensmodel, hvor jorden befandt sig i centrum, omgivet af perfekte himmelsfærer. Hans tanker om naturens orden, årsagssammenhænge og formål blev centralt i middelalderens tænkning.

Middelalderens verdenssyn var præget af en dyb religiøs forståelse, hvor universet blev opfattet som et hierarkisk og ordnet system, skabt og styret af Gud. Verdensordenen blev ofte beskrevet som en stor, harmonisk helhed, hvor alt havde sin bestemte plads og hvor menneskets rolle var at leve i overensstemmelse med en guddommelig orden.

Efter Romerrigets fald i 476 (Det vestromerske rige) var mange af de antikke skriftlige værker i fare for at blive udslettet, men den islamiske verden oversatte – og bevarede derved – mange af værkerne. Herunder også de gamle urtebøger og medicinske anvisninger.

Klostrene var en vigtig brik for at disse værker blev genopdaget og oversat. Mange af antikkens ideer blev tilpasset den kristne tro, så man kunne forene videnskabelig og filosofisk tænkning med teologi. Det betød at middelalderens syn på naturen og verden og ikke mindst menneskets plads var dybt forankret i antikkens tradition, men samtidig præget af de kristne værdier og forestillingsverden.

Opløbsstringen af klosterhaver i Danmark hænger naturligt sammen med klostervæsenets indførelse og udbredelse i middelalderen. Flere af klosterordenene etablerede sig i Danmark. Benediktinerne i Seem (nær Ribe), men ikke færre end 32 klostre blev grundlagt i Danmark og Skåne, cistercienserne i Esrum og Sorø og augustinerne i Æbelholt. Alle spillede de en central rolle i kristendommens indførelse og konsolidering. Klostrene blev anlagt som selvforsynende samfund, der udover det religiøse liv prioriterede viden, læring og praktisk arbejde – og her spillede havebrug en meget væsentlig rolle.

Middelalderens talrige klostre i Danmark forsvandt efter reformationen. I dag findes der et benediktinerkloster for nonner (Sostrup i Norddjurs) og et for munke (Myrendal Kloster på Bornholm).

Nutidens klosterhaver i Danmark

Ved nogle af middelalderens klostre, som bygningsmæssigt er bevarede i Danmark er der i dag etableret klosterhaver. I det følgende omtales nogle få, - måske de, der er mest interessante at besøge i dag.

Klosterhaven på Vitskøl Kloster.

I 1158 grundlagde cisterciensermunkene Vitskøl Kloster, som et datterkloster af Esrum kloster. Klosterhaven omfattede både køkkenhave, krydderurte- og medicinske haver.

Siden reformationen har klosteret været ejet dels af private, dels af staten og af Københavns kommune. Magna Leth flyttede i 1942 sammen med sin mand til Vitskøl og drev stedet som et statsungdomshjem, hvor hun påbegyndte dyrkningen af læge- og krydderurter. De mange reliktpanter, der voksede på stedet, inspirerede parret til at anlægge forskellige haveafsnit på Vitskøl.

I 2012 blev Vitskøl kloster købt af Fonden Til Vitskøl Klosters Bevarelse og drives i dag som Danhostel, kursus- og conferencecenter og som uddannelsessted for Træningsskolens Arbejdsmarkedsuddannelse.

Ved Vitskøl kloster er anlagt følgende haveafsnit:

- Sct. Gallen haven, med Sct. Gallerplanens urtehave som forlæg.
- Apotekerhaven, hvor lægeplanter er arrangeret systematisk efter virkning og anvendelse i syv sekskantede haver.
- Krydderurtehaven med forskellige krydderurter og andre specialiteter.
- En dufthave for blinde med skilte i blindeskrift

Senere efter at forstanderparret trak sig tilbage i 1974 er anlagt en

- ♦ Snapseurtehaven med over 60 forskellige urter, buske og træer, som kan anvendes til fremstilling af kryddersnaps.

Haverne vedligeholdes af Naturbrug-linjen fra TAMU-uddannelsen. (Træningsskolens Arbejdsmarkedsuddannelser, der er en særligt tilrettelagt uddannelse, som foregår under arbejdspladslignende vilkår, og som henvender sig til uddannelsessvage ledige unge).

Øm Kloster

I 1165 blev en gruppe munke sendt ud fra Vitskøl Kloster for at grundlægge et nyt kloster i Midtjylland. Munkene vandrede rundt i seks år, før de fandt det rigtige sted mellem Mossø og Gudenåen, hvor de kunne bygge deres kloster. Klosteret var i brug helt frem til tiden efter reformationen i 1536 og blev endeligt lukket i 1560. Vi ved mere om Øm Kloster end om mange andre klostre, fordi der er lavet store arkæologiske udgravninger omkring ruinen, og fordi klosterets middelalderlige krønike stadig er bevaret.

Klosterruinerne afslører et firefløjet anlæg med en kirke, der omkranser fratergården og dens korsgange. Uden for klosterets bygninger lå både hospitalet og kirkegården. I dag er fundamenterne blotlagte, hvilket giver et unikt indblik i Danmarks mest komplette klostergrundplan.

Efter 1560 blev klosteret revet ned, og murstenene blev brugt til ombygningen af Skanderborg Slot under Frederik den 2.

Munkene fra middelalderen bragte mange nye planter med sig til Danmark fra deres moderklostre i Sydeuropa. De lagde især vægt på at dyrke grøntsager og lægeurter, som blev brugt til medicin, men de havde også enkelte prydplanter som liljer til at pynte alteret under gudstjenesten

Det er uvist, præcis hvor klosterhaven ved Øm lå, men sandsynligvis var den placeret øst for hovedfløjen og tæt på hospitalet. Klosteret havde også en stor frugthave med æbler, kirsebær, blommer og hasselnødder, som formentlig lå nord for klosterkirken sammen med kirkegården.

Den nuværende have ved Øm kloster er anlagt i 1926, og er Danmarks ældste museums-klosterhave. Den blev skabt af botanikeren Jens Lind, der var apoteker i Østbirk og Viborg. Han havde forinden undersøgt klostertomten nøje for reliktpanter, de planter, der med

Øm Kloster set fra luften i nuværende landsby Emborg

Bryghaven med humle

stor sikkerhed har overlevet fra middelalderens klosterhave. Disse levende vidnesbyrd om munkene på Øm omfatter bulmeurt, gul havreblomme, hjertespend, humle, hundetunge, hyld, kalmus, mørk kongelys, filtbladet kongelys, rundbladet katost, skarntyde og svaleurt.

Bryghaven

Bryghaven rummer planter, som munkene anvendte til brygning af øl bl.a. humle, maltbyg og porse.

I 1554 befalede kongen, Christian den 3, at alle genstande og dyr på Øm Kloster skulle registreres i en liste. Af denne liste fremgår det,

at Øm Kloster havde eget bryggeri, som var placeret i vestfløjen i ”bryggerset”.

Desuden fandtes der et stort lager af drikkevarer. I forråds-kælderen var der således i alt 103 tønder øl, svarende til 32.000 moderne ølflasker. Det meste dog med et meget lavt indhold af alkohol. Blot en tønde af det stærke øl fra Hamborg fandtes på klostret.

Øl spillede en stor rolle på klostret som andre steder i middelalderens Danmark. Det var vigtigt og rent at drikke i en tid, hvor man ikke kunne stole på vandets kvalitet.

Børglum kloster

Præmonstratenser-ordenen blev grundlagt i 1120 i Nordfrankrig, og forenede munkenes udadvendte liv med prædiken, bøn og sjælesorg med augustinerens mere indadvendte liv.

I præmonstratenser-ordenen var det syge-mesteren, der var ansvarlig for klosterets ’hospital’. Det var også syge-mesteren der havde ansvaret lægeurtehaven. De forskellige klosterordner anvendte tilnærmelsesvis de samme planter i ”medicinen”.

Præmonstratenser-ordenen medbragte altid nøje direktiver ved grundlæggelse af klostre indenfor ordenen. Der var også direktiver for lægeurtehaver.

De planter som blev nævnt i Sankt Galler idealplanen, er at finde i de fleste lægeurtehaver i Europa.

Børglum klosterhave © Hans-Henrik Rottbøl, Solomedia

Den digitale lægeurtehave

Børglum kloster benytter sig af en skiltning, som måske kan vise sig at være fremtidens skiltning i botaniske haver og plantesamlinger. Nemlig skilte med QR-koder.

I denne urtehave kan man altid opleve lægeurterne ved hjælp af de QR-koder, som er opstillet de enkelte bede. Man indscanner QR-koden med sin telefon og kan se en kort video om hver enkelt lægeurt og hvordan man brugte dem i middelalderen.

Esrum kloster

Vi ved ikke med sikkerhed, hvordan Esrum Klosters haver så ud, da munkene levede på klostret. Men haver var vigtige for cistercienserne, og munkenes ønske om at leve afsondret fra omverdenen medførte at de måtte være selvforsynende.

Det var vigtigt for cistercienserne, at stedet lå øde og i naturen, når de skulle bygge et nyt kloster. Klosterets placering i forhold til vand var også en vigtig faktor for valg af etableringssted. Cistercienserne var dygtige vandbygningsingeniører, der forstod at føre vandet frem både til møller, bryggers, køkken og haver.

De mente, at den vilde natur var det sted, hvor djævelen holdt til. Cistercienserne i Esrum var opsat på at skabe et sted for Gud – et paradys på jorden. Det paradys opstod gennem hårdt arbejde: De tæmmede naturen, lavede smukke og regelrette haver, dyrkede jorden, regulerede vandet til deres fordel og bad deres bønner.

For os i dag virker naturen i Esrum og Nordsjælland måske ikke specielt vild. Men for de franske cisterciensermunkene, der rejste hertil, har landskabet i Nordsjælland nok virket ret barskt.

Esrum Klosterhave © Esrum Kloster & Møllegård

Den nuværende klosterhave ved Esrum Kloster er en moderne version af en middelalderhave. Alle planter i haven er enten lægeurter, krydderurter eller grøntsager, som munkene dyrkede i Esrum. Blot fratergårdens have, der i middelalderen var en have til læsning og fordybelse, savnes i Esrum kloster i dag.

Haven er et hav af dufte, farver og oplevelser. Der vokser over 150 forskellige slags planter. Nogle er velkendte krydderurter og stauder, som mange har i haven derhjemme. Men der er også mere sjældne planter, især lægeurter.

Haven er altid tilgængelig og her kan man finde ro og nyde udsigten over engene, hvor fårene græsser om sommeren, – et skønt sted at slappe af.

Henrik Harpestreng

Omtalen af nogle få af de danske klosterhaver må også omfatte en have, som er anlagt, hvor der aldrig har været et kloster, men det er en have, som omfatter alle de planter, der er omtalt i Danmarks ældste lægeurtebog, nemlig Henrik Harpestrengs Have i "Sagnlandet Lejre". Henrik Harpestrengs Urtebog har uden tvivl været inspirationskilde til flere af de rekonstruerede klosterhaver i Danmark

Henrik Harpestrengs have i Sagnlandet Lejre.
Foto: Jørgen Chr. Jørgensen, Sjællandske Medier – SN.dk

Man ved meget lidt om Henrik Harpestreng, kun at han døde den 2. april 1244, og at han arbejdede som kannik ved Roskilde Domkapitel.

Henrik Harpestreng skrev den ældste danske lægeurtebog, 'Liber Herbarum', og bliver ofte omtalt som Nordens første medicinske forfatter. Han var en af de første i Danmark og Skandinavien, der beskæftigede sig med naturvidenskab. Det er sandsynligt, at han lærte om lægekunst og medicinske planter på rejser i udlandet. Blandt andet menes det, at han har besøgt Salernoskolen i Syditalien, for dele af hans urtebog viser tydelig inspiration herfra – nogle afsnit kan endda være kopieret eller citeret direkte fra bøger skrevet af forfattere tilknyttet skolen. Samtidig har han formentlig også samlet viden og erfaring i Danmark, hvor klostermedicinen begyndte at vinde frem i 1200-tallet.

Det er bemærkelsesværdigt og en eftertanke værd, at det er den voksende turisme, der har medført at Danmark har ganske mange klosterhaver – også flere end omtalt her. Klosterhaverne i dag er et tegn på at interessen for historie og vores forfædres levevis er stigende. Uden de mange frivillige, der vedligeholder og udbygger de eksisterende klosterhaver, ville der ikke være mange klosterhaver, der var værd at besøge. Vores viden om middelaldermedicinen genopdages og forskes.

ANNEMARIE LUND

Agnete Muusfeldts haver i Skaverup og Kildehusene

Fra 1960'erne til begyndelsen af 1980'erne havde landskabsarkitekten Agnete Muusfeldt sammen med J. Palle Schmidt et husmandssted i Odsherred, nærmere bestemt i Ulkerup.

Efterfølgende flyttede hun et par gange, og hver gang hun købte et nyt sted, skabte hun en ny landlig have omkring boligen, den ene gang omkring et gammelt husmandssted i det åbne land, den anden gang ved et lille fiskerhus ud mod fjorden.

Agnete Muusfeldt (1918-91) havde drevet tegnestue siden sidst i 1940'erne og blev meget anerkendt for sit omfattende plantekendskab og varierede, frodige plantninger – altid omsorgsfuldt udarbejdet med brug af hjemmehørende planter, hvormed hun skabte stor diversitet i flora og fauna. De i dag mest velkendte arbejder er nok de nu fredede omgivelser til Kildeskovshallen i Gentofte (1966-72), arealerne omkring LO-skolen i Helsingør (1969-77), Frederikssund Sygehus (1979) og gymnasier i Aalborg (1958, med Erik Mygind), Vallensbæk (1969), Frederikssund (1972), Rungsted (1976) og Espergærde (1984).

Samtidig tegnede Agnete mange privathaver, og også de var kendetegnet ved stor planterigdom. Hendes rækkehushave i Virum, udviklet i 1950-80'erne og landhaven i Ulkerup, 1960'erne-80'erne (skabt sammen med J. Palle Schmidt) har Agnete skrevet om både i *Haven* og i *Havekunst/Landskap/Landskab*, ligesom de er publiceret i flere bøger.

Her beskrives hendes to sidste haver. Det kan gøres, fordi Agnete i sine mange notesbøger gennem alle årene minutiøst har nedskrevet sine iagttagelser. Hun skrev også om sine ideer, om erfaringer og tanker, om planter og plantesammensætninger i andres og egne haver, om besøg på en del yndlingsplanteskoler, staudegartnerier og forsøgs-

ANNMARIE LUND • Landskabsarkitekt MDL.

Redaktør emerita for *Landskab*. Forfatter til *Guide til Dansk Havekunst*,

Danmarks Havekunst III og *Ny Agenda 1, 2 og 3*.

Fagansvarlig for have- og landskabskunst ved *Lex*.

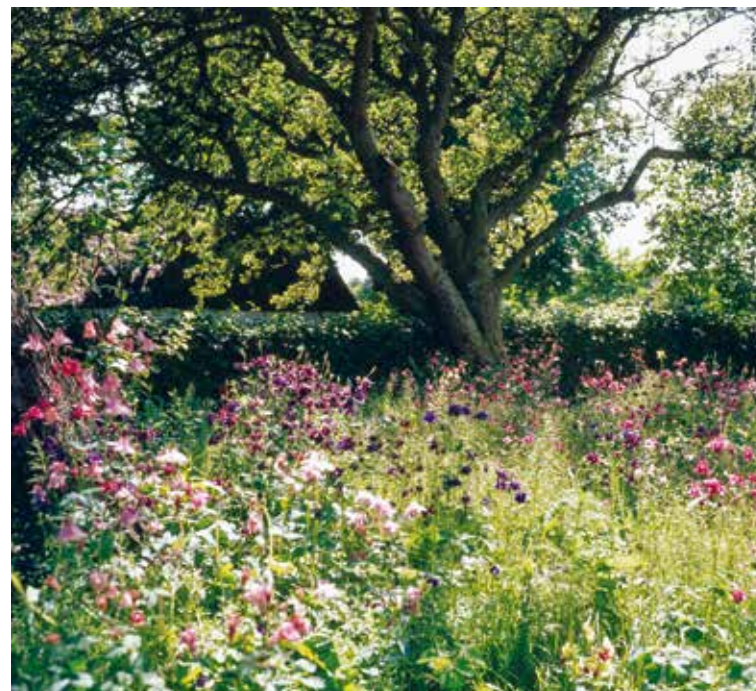

Udsigt mod blomstrende markhegn i vest. Foto Pia Vilhelmsen, 2023

Nordsiden med langt græs og mirabeltræ, der, som navnet siger, er et forunderligt træ. Foto Pia Vilhelmsen, 2023

Flokke af selvsåede akelejer under det største æbletræ. Foto Agnete Muusfeldt, 1984

stationen Hornum, om fototure og fotosteder, om plantesamfund, høst af frø og opformering af vilde og forvildelsesvillige planter i en ukrudtsplanteskole. Hun nedfældede sine ideer til bøger og tanker om haver på landet.

Til det sidste dokumenterede hun haverne i Skaverup og Kildehusene med sit Rolleiflex-kamera. Jeg har besøgt dem begge, men i dag er der ikke så meget at genfinde ud over den fine beliggenhed, som har givet et fortræffeligt udgangspunkt for at bruge motivet 'lånt' landskab.

Landhave i Skaverup

I 1983 købte Agnete et gammelt husmandssted fra 1874, der lå kun 500 m fra Ulkerup. Huset lå med frit udsyn over det åbne agerbrugslandskab med spredte markhegn. Her boede hun i weekender og ferier i fem år og datteren Lina året rundt. De fornyede den gamle landhave på ca. 1.700 m². Stuehuset renoverede Lina smukt, så murene af kløvede kampesten tydeligt fremstår. Lina ombyggede også udhuset og tilføjede senere en ny træbygning mod nord, hvor der tidligere lå stald og lade, så de tre længer i dag omslutter gårdspladsen.

Udgangspunkt

Tidligere var haven kendt for sin blomsterrigdom med primula, studenternelliker, akelejer, bonderoser, floks, pinseliljer og stjerne-skilla, men det meste var væk, da Agnete overtog stedet. Tilbage var en have med elmehæk, en del store træer og lidt spredte stauderester.

For at bibeholde karakteren af ældre landhave blev elmehækken mod vejen og de mest karakteristiske og værdifulde træer bevaret. Træerne gav tyngde og grundstruktur i haven. Det var bl.a. nogle gamle og brede blomme-, kirsebær- og æbletræer, herunder et mægtigt æbletræ, der står der endnu. Hertil kom et par store ahorn og et enormt elmetræ, dengang egnens landemærke.

Havens motiver blev lave hække – så man kunne se ud over landskabet –, en frugtland og en blomsterhave. Mod nord blev brugt samme planter som i markens hvidblomstrende hegn som afskærmning.

Elmehækken blev holdt ret lav og velklippet. På et tidspunkt klippedes tre runde huller i den for at bedre kontaktmuligheden til forbipasserende. Desuden blev der plantet indre hække af fjeldribs og æbleroser.

Efter Linas ønske fik haven mod nord og vest et mere naturpræget udseende med langt græs mellem de store træer og plads til bål, kompost, tørresnore og en lille urtehave. Det blev til et slags vildtreservat for sommerfugle, grashopper, mus og meget andet. Her blev indplantet fjeldribs og hvidblomstrende træer som weichel, mirabel, hæg og egnens vilde kræger. Herunder indplantedes og trivedes anemone, skovmærke, kodriver, fingerbøl og sødskærm, og i foråret var der blå, lilla og hvide blomsterløg: mange slags skilla, snepryd, krokus, Dortealiljer, porcelænshyacint og pinseliljer.

Blomsterhave med cirkelrunde bede

Ud imod vejen blev den blomstrende del af haven placeret. Først etableredes en staudehave, senere blev det til en rosenhave. Hvad enten det var blomsterhave eller rosenhave var hensigten at dyrke planter, som hørte hjemme i landhaver, og som gav den sarte ynde med afdæmpede blomsterfarver, som Agnete foretrak.

Blomsterhaven bestod af en snes cirkelrunde bede i lidt forskellige størrelser og adskilt af grusgange. I starten var de største rondeller i midten tilplantet med mellemhøje stauder, bl.a. ensianbladet ærenpris, *Veronica gentianoides* 'Robusta', og aksærenpris, *Veronica spicata*, hvid løjtnantshjerte, *Dicentra spectabilis* 'Alba', blå og hvid jacobsstige, *Polemonium caeruleum* og sporebaldrian, *Centranthus ruber*. Bedene

Den runde have med ensianbladet ærenpris og hvid løjtnantshjerte. Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1987

Den runde have med gammeldags roser, lave blomstrende kanter og pileflet. I baggrunden elmehæk med kighul. Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1987

Rose i bed med *Salvia nemorosa* 'Ostfriesland'. Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1987

blev omkranset af lave kanter som fx den nu sjældent brugte ædelkortlæbe, *Teucrium chamaedrys*, porcelænsblomst, *Saxifraga urbium*, alunrod, *Heuchera brizoides*, timian og den enårige sløjfeblomst, *Iberis amara*, som blev sået.

For at tydeliggøre den cirkulære form og holde muld adskilt fra grusbelægning blev der et par år senere opsat en fast, rund og lav kant ved at flette pile- og lindekviste omkring nedbankede lægestykker. Hvert år blev der så flettet nye kviste i ovenfra.

Stauderne skuffede, så de blev erstattet af gammeldags roser i midten af de største cirkelbede. Agnete arbejdede først i 1980'erne med udformningen og udvælgelsen af roser til Fonden for Træer og Miljøs rosarium ved Møllehøjgård i Gerlev. Hendes omfattende optegnelser og bedømmelser af rosensorter fremgår af notesbøgerne 1984-89. Hun har selvfølgelig villet afprøve sine favoritter, i farver fra sartrosa til mørk purpurkarmin samt enkelte hvidblomstrende. Det var bl.a. Bourbonroserne 'Louise Odier' og 'Souvenir de Malmaison', Alba-roserne 'Maiden's Blush' og 'Mme Plantier', Rugosa-roserne 'White Grootendorst', Damascener-roserne 'Rose de Rescht', Gallica-roserne 'Mundi' og 'Cardinal Richelieu' og spinosissima-roserne 'Double Blush', 'Aïcha' og 'Frühlingsduft'. Sidstnævnte de to eneste gule.

Drivhuset

Mod syd, vinkelret på huset og lige ud for køkkendøren blev der efter et par år opsat et mindre drivhus for at have et opholdssted, hvor man – fra april til oktober og i læ for regn og den evige vestenvind – kunne sidde mellem blomster.

Ligesom i drivhuset i Ulkerup, viste Agnete Muusfeldt også her, hvor enkelt og med hvor lidt teknik et blomstrende drivhus kan fungere.

Drivhuset blev tilplanteret lidt i stil med Agnetes drivhus i Ulkerup, men fortrinsvis med duftende, flerårige planter – klatreplanter, krydderurter, forårsløg og liljer i en tæt, lav bund.

For at filtrere det skarpe lys blev slyngplanterne – primært forskellige klematis – espalieret op under taget. En halv snes duftende, storblomstrede klematis, også lidt sartere typer blev afprøvet. De artede sig selvfølgelig anderledes end på friland. Og Agnete registrerede i sin notesbog: 'Bedst var den hvide 'Mme. Le Coultre' med lysegule støvdragere, der blomstrede overdådigt fra først i juni og efterfølgende lidt mere beskedent. Også 'Comtesse de Bouchaud' havde lang blomstrings-tid og stor gammelrosa blomstring. Den ikke så kendte, hvide og

Drivhuset. Lina og Ida med Rosa. Foto Agnete Muusfeldt, 1990

Drivhuset med den hvide *Clematis* hybr. 'Dr. Ingrid'. Foto Agnete Muusfeldt, 1988

Drivhuset med den gammelrosa *Clematis* hybr. 'Comtesse de Bouchaud' og liljer i baggrunden. Foto Agnete Muusfeldt, 1988

elegante 'Dronning Ingrid' med de violette toner var fin i hele juli. *Clematis* 'Hagley Hybrid' var smuk som 'Nelly Moser', men mere elegant; Mrs. Chalm havde en næsten kedelig, bleg lavendelblå farve. 'The President' var ikke sund inde.

Også flere slags liljer blev prøvet. Den ene liljesort afløste sommeren igennem den anden, fra en tidlig gammelrosa sort til den sene *Lilium speciosum*, der ikke var så villig som de andre. Dejlignst var *Lilium longiflorum* med store, hvide trompeter og bedøvende duft. Også sommerhyacint, *Galtonia candicans*, var velegnet med sine mange hvide, hængende klokker, og dens kraftige, høje stængler rakte helt op under glastaget. Bunden var lav, bl.a. blev *Scilla tubergeniana* og den lyseblå *Campanula poscharskyana*, anvendt.

Hus og have i Skaverup har for et års tid siden fået ny ejer. Det er stadig et smukt sted og bærer præg af al den omhu og omsorg, Lina og Agnete i en årrække lagde i restaurering og fornyelse.

Landsbyhave i Kildehusene

Agnete og Lina ønskede at udvide boligen i Skaverup, men det fik de ikke tilladelse til af myndighederne. Så i efteråret 1987 solgte Agnete sit rækkehus i Virum og købte et hus i Kildehusene, der er en lille klynge af huse ved Isefjorden.

Stedet var også her nøje udvalgt og omgivelserne perfekte: Annebjerg skov med skovdige i vest og kig til fjorden kun 50 meter væk i øst. Det gule hus var bygget 1907, det var småt, knap 60 m², og ideelt som seniorbolig. Desuden var der et muret udhus langs nordskellet og mulighed for gæsteværelse på loftet. Agnete drømte om høns, veranda med pergola, gammeldags roser og en lindeportal omkring indgangen ved vejen.

Ved den vestvendte facades nye glasdør byggede Lina en lille træterrasse med trapper ned til haven og et espalier, hvorpå der kom til at vokse violette og hvide slyngroser. Et clou blev den lakridsduftende *Heliotrop* i krukker på trappen. Op ad udhuset sattes den hvid- til abrikos-rosafarvede 'Rosa Ghislaine de Féligonde'.

Haven skulle se ud af noget hurtigt, idet fremtidsperspektivet var kort. I selve den ca. 1.200 m² store have var der ikke ret meget at bygge på, men dog et æbletræ ved skovgærdet, vinterpæren ved udhuset, kaldet *Madammelår* (*Madame Winter*) og en *Grev Moltke*. Dertil lidt tjørn, mirabel og pimpinellerosen 'Double White' langs nordskellet.

For at afskærme mod det ret bare nabohus mod syd plantede Agnete en lund af paradisæbler iblandet enkelte fuglekirsebær, *Prunus*

Den abrikos-rosafarvede 'Ghislaine de Féligonde' ved udhuset.
Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1990

avium, bærmispel, *Amelanchier canadensis*, og den hurtigtvoksende alm. hæg, *Prunus padus*, hvis hvide, duftende blomsterklaser, hun elskede.

Agnete ville, at det skulle være en dejlig og uhøjtidelig grøn-hvid have med hvide bellis i græsset. Hist og her blev der indføjet gammeldags buske som fjeldribs – vårens hæk –, *Ribes alpinum*, snebær med sine lysende hvide bær i vintermørket, *Symphoricarpos albus*, den hvide spiræa, *Spiraea vanhouttei*, langs sydskellet samt i forhaven vinterblomstrende kejserbusk, *Viburnum fragrans*, og duftsnebolle, *Viburnum carlesii*.

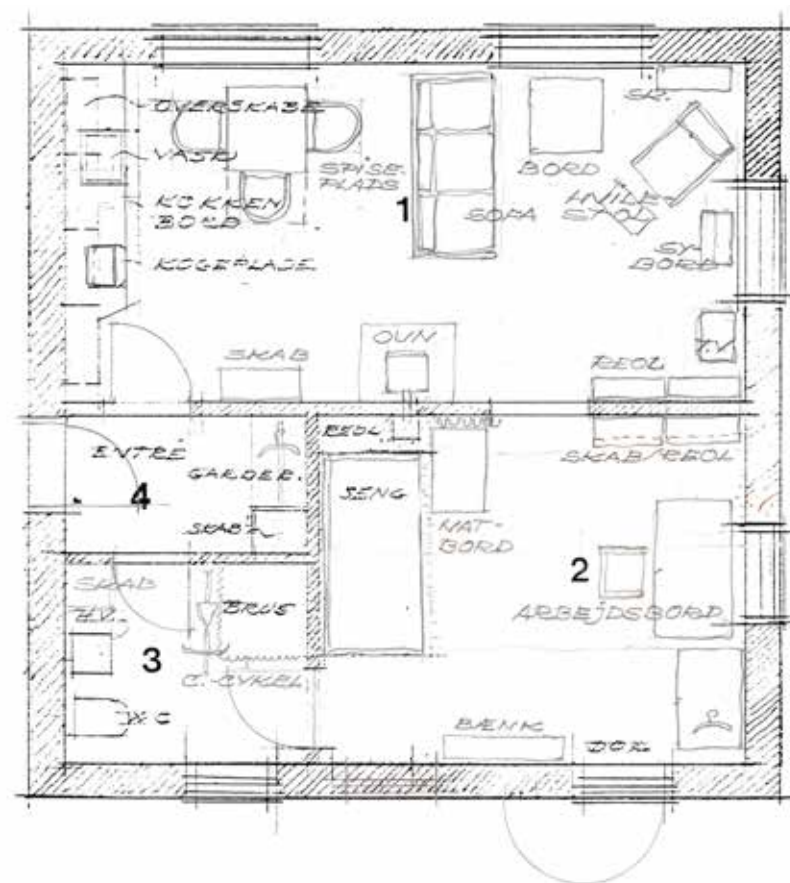
Nogle af motiverne fra de tidligere haver på landet gik igen, brugen af almindelige hvidblomstrende træer og buske og en mere blomsterrig havedel.

Haven blev overvejende etableret efter de forhåndenværende planters princip – en del småplanter blev hentet fra rækkehushaven i Virum og fra Ulkerup leverede J. Palle Schmidt fyldige buksbom, der blev plantet i en lang bølgeform i græsset.

Bedet ud for havedøren skulle være et eventyr i blå, hvide og rosa farver. Agnete kaldte det et slags parterre af buksbom med duftende, historiske roser i en lav bund. Fra Skaverup blev flyttet en del roser. Det var bl.a. Gallica-roserne 'Cardinal Richelieu' og 'Mundi' samt Bourbonroserne 'Souvenir de Malmaison' og 'Rose de Rescht'. Og nye blev indkøbt: 'Rose Comte de Chambord', Gallica-rosen 'Hippolyte' og den purpurrøde Austin-rose 'Chianti' samt lavere roser som 'Mlle Cécile Brünner', 'Mevrouw Nathalie Nypels' og 'Schneewitchen'. Af klatreroser tilkom den pink Austin-rose 'Constance Spry' og den skøntduftende hvide 'Mme Alfred Carrière'.

Imellem roserne blev både udsået og plantet stedmoderblomst, *Viola × wittrockiana* – 'pensée' – og hornviol, *Viola cornuta* i rigelige mængder. *Iberis amara*, sået i forskellige nuancer, udgjorde kanten langs

Agnetes skitse til indretning af boligen. I mangel af en tegnet haveplan ses her, hvordan Agnete disponerede sin bolig dejligt praktisk, og sådan, at fra de steder, hun mest opholdt sig, var udkig til vand, have eller skov. Fra køkken-alrummet (1) har man fra spisepladsen udsigt til fjorden og haven, i soveværelset (2) står arbejdsbordet lige foran vinduet, og gennem havedøren ses rosenespalieret

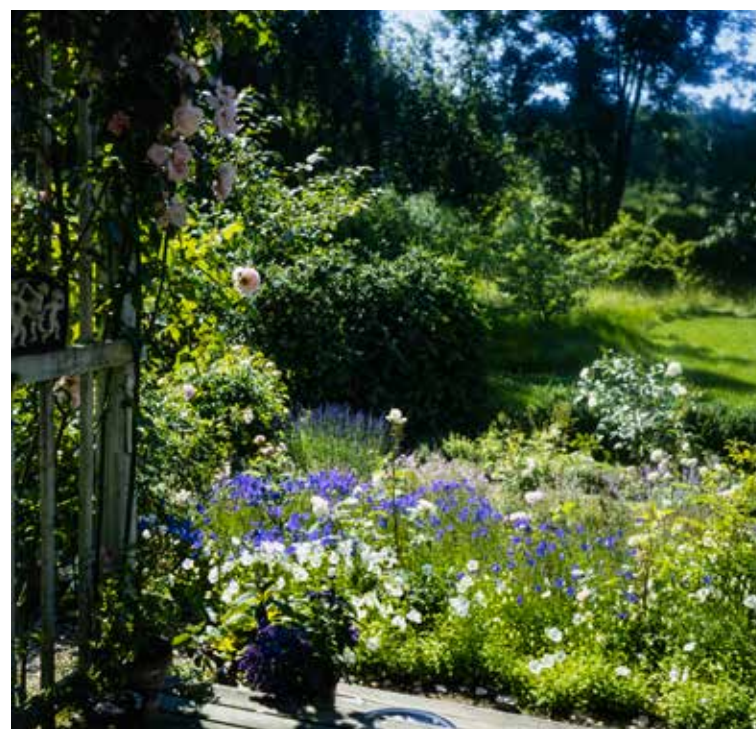
Havedør og trætrappe ned til haven med espalier og slyngroser.
Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1990

bedet. Af forårsløg blev bl.a. lagt vintergæk, krokus, våriris, *Iris reticulata*, pinseliljer og den elegante hvid-gule tulipan, *Tulipa 'Purissima'*.

Agnete ønskede også, at der skulle være plads til et blandet blomsterflor af stauder, men hvor? De var hjemløse, indtil hun besluttede sig til at lave en lav jordvold, som skulle følge buksbombølgen, og så placere stauderne der. Hun forestillede sig en blanding af blå lupiner, akelejer, riddersporer, silkepæoner og mange flere. Der nævnes moskuskatost, *Malva moschata alba*, natviol, *Hesperis matronalis*, stor stjerneskræm, *Astrantia major*, blå og hvid mælkeklokke, *Campanula lactiflora* og *C. lact. 'Alba'*. Ud over at det var planter, hun mange gange havde brugt, var det også planter, hun billigt og let kunne opformere ved at så eller dele af egne eller venners beholdning.

Der er desværre ikke fotografier, der viser, hvor langt det projekt kom.

Efterhånden som kræfterne svandt fik studier af dyrelivet i haven større og større betydning. Ud over muldvarpens og pindsvinets puslende lyde, iagttog Agnete et væld af fugle både på foderbrættet, i

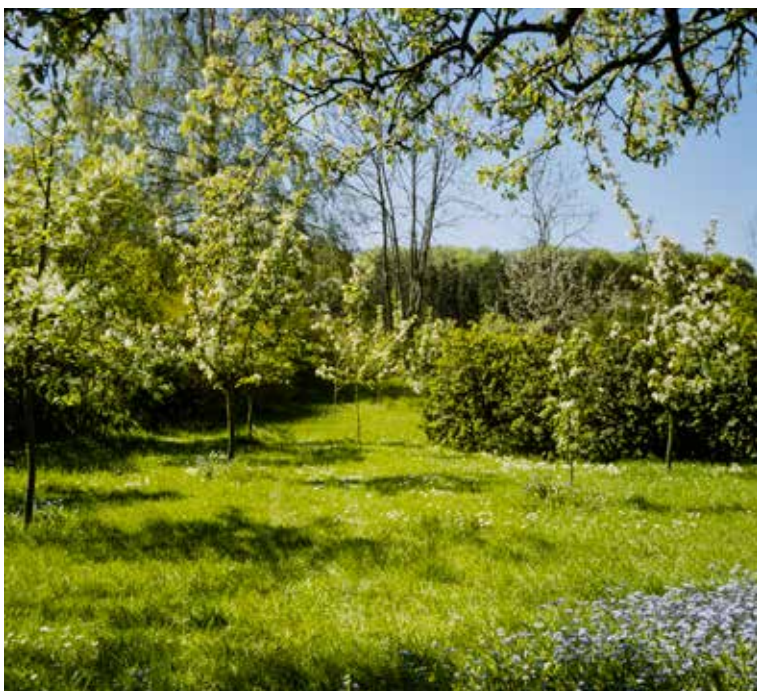
Kig fra havedøren til rosenbed med buksbom, lavendler i lav bund. På trappen Heliotrop i krukke. Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1990

buskene og i skoven – sjagger, solsort, nattergal, silkehale, stær, broget fluesnapper, gærdesmutte, bogfinke, skovspurv, gulirisk, grønirisk, musvit, blåmejse, gråmejse (sumpmejse), halemejse, spætte, spætmejse, gransanger, løvsanger, tornsanger, munk, vibe og vipstjert; hæse fuglestemmer fra krager og alliker i skovens høje træer, svaner, der flokkes i fjorden; hejre, musvåge, by- og landsvaler. Også insekter nød godt af havens flora og gav liv i haven, bl.a. noteredes skovrandøje, græsråndøje, aurora, gammaugle, nældens takvinge, dagpåfugleøje, admiral, bier og humlebier.

Også skovens svampe med skønne navne er med, gennem året vårmousseron, vejchampignon, granmælkehat og tågetragthat.

Nogle af de sidste natur- og haveoplevelser, Agnete skriver om, er glæden ved forårets mange grønne nuancer, og om hvordan hun i maj 1991 cykler i skoven på sin store tricycle mellem lyse bøger og hvide anemoner. Sidst i juli fremhæver hun udsigten fra sin stol ved huset ned mod syrenhegnet og skoven og det lange, bløde græs med solstrejfe gennem stråene.

Paradisæbler med frugter. Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1990

Paradisæbler i græs med bellis og kig mod skoven. Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1990

Lindeportalen ved vejen. Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1990

Langt græs. Fotos Agnete Muusfeldt, ca. 1990

I forhaven blev plantet Gallica-roser og sommeranemone (*Anemone sylvestris* sp.), som Agnete havde hentet fra Øland og opformeret. Desuden blev sået forglem-migej, hornviol og studenternelliker. Foto Agnete Muusfeldt, ca. 1990

I dag er huset bygget dobbelt så stort og haven gået til.

Så sent som i 1990 legede Agnete med tanken om at skrive en bog med titlen *Et liv med haver* – om barndomshaven på Baggersvej (nu Carl Baggers Allé) i Charlottenlund og om haverne i Åbrinken, Ulkerup, Skaverup og Kildehusene.

Hun ville med sine haver skabe dejlige opholdssteder for mennesker og righoldige levesteder for flora og fauna. Og hun håbede på, at hendes tanker om haveliv og selve haverne ville inspirere andre til også at prioritere vitalitet, frodighed og diversitet.

Den allersidste have er gravstedet på Egebjerg Kirkegård. Et paradisæbletræ i vedbend, et fuglebad og Agnetes og Linas gravsten. J. Palle Schmidts gravsted ligger lige overfor og er magen til. Foto Jacob Kamp, 2025

Litteratur

Annemarie Lund: *Grøn form, grønt mod-spil*, 2007 (s. 10-35, om haven i Ulkerup)

Annemarie Lund: *Danmarks Havekunst III*, 2002 (s. 149-169, om Agnete Muusfeldt)

Agnete Muusfeldt og Lina Mygind: 'Rundt i haven' i, *Haven* 1990, årg. 90, nr. 2, s. 52-56 (Om haven i Skaverup)

Agnete Muusfeldt: 'Indehaven' i *Haven* 1988, årg. 88, nr. 11, s. 580-583 (Om drivhuset i Skaverup)

Agnete Muusfeldt: 'Et museum for roser' i *Landskab* 1988, årg. 69, nr. 8, s. 180-183 (Om rosariet ved Møllehøjgaard)

Agnete Muusfeldt: 'En idyllisk have' i: *Fra Kvangård til Humlekule* 1983, nr. 13, s. 37-46 (Om barndomshaven i Charlottenlund)

https://lex.dk/Agnete_Muusfeldt

HANS OVE PEDERSEN

G.N. Brandt og hans have.

Gartneren, en nutidig beskrivelse af G.N. Brandt med udgangspunkt i detaljer i egen privat have.

Den kommunale embedsmand, der af den årsag var beskeden uden brug af titler. Han var graver i 1921 og blev først sent af andre tituleret kommunegartner. Selv brugte han titlen gartneren; det var tilstrækkeligt for ham at være velanset i kommunen og i faglige kredse var han uomtvistelig. Hans fødselsdag kom ingen ved, har han en gang sagt. Hans samtidige private kolleger betjente sig af titlen havearkitekt. Nogle hævder, at Brandt til sidst var lige dele plantemand, gartner og arkitekt.

Gudmund Nyeland Brandt (17. marts 1878 – 30. april 1945) er født på Frederiksberg, så Frederiksberg Have kunne være hans tidlige oplevelser med det grønne. Forældrene flyttede til Ordrup, hvor faderen Peter Christian Brandt etablerede et gartneriudsalg for planter. Senere blev udsalgsstedet indrettet ved Ordrup Kirkegård, hvor indkomstkilden for faderen primært har været salg af planter til gravstedsejerne. Drivhusene og mistbænkene lå, hvor den nuværende gartnermaterialeplads er i dag med samme adresse som Brandts private have. **1895** bygger faderen en murermestervilla på Ordrup Kirkegård til sin egen familie. Villaen var således også embedsbolig for kirkegården. **1897** blev G.N. Brandt student fra Ordrup Gymnasium **1898** studerer G.N. Brandt filosofikum på Københavns Universitet, og blev cand.phil. En uddannelse, der skal vise sig at få stor betydning i hans videre kunstnerliv. Han brugte næppe titlen, som den beskedne embedsmand han var.

Læretid

1899-1901. G.N. Brandt kom i lære som gartner og fik sin første gartneruddannelse hos handelsgartner N. Jensen, Valby. Stedet hed

HANS OVE PEDERSEN · Landskabsarkitekt
Formand for "Brandts Haves Venner"
brandt@havensvenner.dk

Valdal og var oprindeligt bygget som et ambitiøst sommerlandsted. I midten af 1800-tallet ejedes stedet af konferensråd Holten, der var tæt knyttet til hoffet og jævnligt havde besøg af dronning Caroline Amalie, ligesom Oehlschlager var en nær ven.

I 1876 blev stedet købt af gartner N. Jensen, der sikkert har været en spændende person. Han drev gartneriet og lejede hele stueetagen ud. Her disponerede kunstnerfamilien Fritz Syberg over lejligheden i mange år. Valdal var også et gartneri. Maleren Olaf Rude lejede sig ind i ejendommen i 1912. Han malede i gartneriet, og Johannes Larsen købte et af Rudes malerier herfra, "Mistbænke", som i dag ejes af Johannes Larsen Museet.

I mange år i 20-erne udlejede han boliger i gartneriet til mange af de fynske malere, som nævnt Fritz Syberg og Olav Rude, men også Johannes Larsen og Harald Giersing logerede i kortere tid på stedet. Giersing malede i 1926 "Udsigt over Valdal Gartneri". I samme periode var Gartneriet Valdal en kunstnerkoloni.

Senere i 1901 rejser Brandt på studietur i Skandinavien, Nederlandene, Italien og Algeriet og han har hjembragt fotomateriale (postkort) af områderne, som nu ligger i Brandts Arkiv. I 1901 er Brandt også på rejse i England og ser her Arts and Crafts i virkeligheden og betages af tidens ånd.

1902 rejser Brandt til Paris, hvor han er i Jardin des Plantes.

1903 rejser Brandt til Tyskland og derefter igen til Belgien, måske Vilvoorde med sine slotshaver med klippede hække som parterre.

I 1904 har han været ansat hos faderen Peter Chr. Brandts handelsgartneri, Ørnekulvej 3, tidligere Ellensvej, Ordrup.

1905 – 1907 var Brandt redaktør af Gartnertidende, gartnerens medlemsblad og sekretær i Almindelig Gartnerforening.

1906 overtog Brandt faderens forretning, som blev afhændet i 1914. Derefter blev han hele Gentofte Kommunes gartner og havde mange gøremål rundt omkring i kommunen.

1909 blev G.N. Brandt gift med Gerda Petersen (14. oktober 1880-22. august 1941) datter af handelsgartner Emiel Frederik Daniel Petersen og Marie Caroline Elisabeth Clément. Gerda var søster til Stephan Nyeland, som oprettede Vilvorde Havebrugshøjskole i 1875. Både Gerda og Gudmund Brandt har tilføjet Nyeland som mellemnavne.

Hækbue

Ordrup Kirkegård

Fra 1870-erne begyndte en indgribende ændring i lokalområdet Ordrup fra landbosamfund til villabylignede forhold og fra 1800 var en befolkningsmæssig udvikling i gang. De gamle gårde blev udstykket og flere veje blev navngivet efter gårdene. Kirkelivet behøvede Ordrup Kirke, som blev bygget i 1873 uden kirkegård, og snart opstod behovet for en kirkegård. Dele af Holmegårdens jorder blev opkøbt af sognerådet i 1890 som en beskeden kommunal begravelsesplads. Kirkegården blev anlagt i 1892 og den første person blev begravet i 1892.

Kirkegården blev udvidet af flere omgange og var færdigudviklet 1930 sammen med et nyt kapel, tegnet af arkitekt Edvard Thomsen (onkel til G.N. Brandt). Med den sidste udvidelse består kirkegården

overordnet set af 4 kvarterer med Ellensvej som hovedakse og en kørevej ud mod Holmegårdsvej.

Lågeportene og jerntremmelågen med de lodrette spander kunne minde om portene til Valdal fra Brandts elevtid. Murværket var dog her i Ordrup i gule mursten og porten af jern.

Brandts kendemærke var Robinie-alléen på Ellensvej, som går forbi kapellet. Acasie træerne var efterhånden modne i kroneopbygningen og således vindføre. Robinie alléen er udskriftet af Steen Himmer med nye letløvede træer af samme slags, men også af Pagodetræer. De letløvede træer kaster flimrende skygge på arealerne under dem.

Kirkegårdens anlæg tillægges først og fremmest gartner G.N. Brandt. Blomsterengen i afdeling H (lidt inden for indgangen fra Ellensvej til højre) er G.N. Brandts havekunstneriske påfund, hvor en mulig massegrav er udlagt i 1920 efter forbillede af et fynsk anlæg tegnet af havearkitekt P.P.J. Wad. Engen udmærker sig ved et yndefuldt blomsteranlæg med en skarpt græsklippet gang visende kontrasten mellem det klippede og det uklippede.

Kirkegårdens rumopdeling er sjælden på den måde, at hæklippede porte, Brandts buer, førte ind i et hækrum, hvor gravstederne lå.

Næsten midt på kirkegården ud for den mindre materialgård er anlagt et forsænket areal oprindeligt udlagt til børnegrave, men senere anvendt til almindelige urnegravsteder. Det forsænkede areal giver anlægget en særlig lethed og hører til en særlig elegant måde ikke ulig Georg Georgsens anlæg på den gamle del af Landbohøjskolen.

G.N. Brandt etablerede en kirsebær allé "Kirsebær-gangen" som blev fornyet i 1980 med samme Prunus-art. Et yndet mål for besøg under blomstringen.

Kirkegården er kendt for at være beklædt med grønt som bund og med spredte træer som i en lund. Et stort område inden for knækket mellem Holmegårdsvej og Ørnekulvej er et eksempel på en skovkirkegård.

Vi ved, at der i 1915 blev anlagt en "staudegang" med angivne mål, og som hørte til Brandts staudegartneri i tilknytning til og med adgang fra sydøst til Brandts Have og angivet med mål i Brandts bog om stauder fra 1915. I 1934 blev bedet inddraget i kirkegården og udlagt til almindelige gravsteder, som der åbenbart var behov for.

Det synes som en forfremmelse, at G.N. Brandt i 1910-1927 har virket som graver ved Ordrup Kirkegård, men nok ikke til at grave, men arrangere alt det praktiske omkring begravelser, herunder forestå hjælp til det kirkelige, som præsterne stod for.

G.N. Brandt havde modvilje mod førkrigstidens meget dominerende monumentkultur, og derfor yndede han at anlægge beskedne gravsteder, som følger Brandts tanker om det enkelte gravsteds plads i en større helhed i afdelinger i urnegravsteder; de ukendtes grav.

Kirkegårdens første leder var gartner G.N. Brandt. Reelt ansat i 1907 som graver. Herefter fulgte gartnerassistenterne Birger Errboe og hortonom Mogens Skrydstrup. Derudover var en række gartnere ansat gennem årene indtil Brandts død i 1945, herunder gartner Jørgensen, der efter sigende skulle have haft indflydelse på bestanden af træer på kirkegården. I det hele taget lod Brandt gartnerne gøre, som de ville, efter han havde instrueret dem i arbejdets rette udførelse.

Intet under, at G.N. Brandt, efter anlæg af Mariebjerg Kirkegård, og en videns udveksling med nabolandet i Malmø, udtalte, at han næsten havde fundet den helt rigtige løsning på udformningen af et kirkegårdsanlæg. Det antages, at G.N. Brandt kendte til skovkirkegårde efter hans forsøg på Ordrup Kirkegård.

Ørnekulvej 3

G.N. Brandts private have skyder sig ind som en kile i Ordrup Kirkegård. Denne del består af en række større og mindre hækrum, hver med sin karakter. Dette er kirkegårdens mest arkitektoniske del, hvor afdelingerne danner intime haverum.

G.N. Brandts far Peter Christian Brandt opførte sit hus på kommunal grund dateret 1895 og haven lå omkring huset, som også var embedsbolig for Brandt familien: gartner Peter Chr. Brandt, hustru Ane Kirstine Brandt, født Nyeland, sønnen Gudmund Nyeland Brandt født 1878 og søsteren Ingrid Nyeland Brandt født 1879.

Haven er anlagt fra 1914, hvor Brandt flyttede ind i villaen med sin kone Gerda, og er fra starten tænkt som en rumopdelt have med hver sin funktion og historiske baggrund, bl.a. med afsæt fra Europas havekunst. I dag har vi af nemheds hensyn benævnt det første rum som adgangshaven, dernæst græshaven, haven hvori huset lå, opholdshaven, grøftehaven, skovhaven og til slut Filosofgangen.

G.N. Brandts Have er en Arts and Crafts have, som først i 1900-tallet var fremherskende i England med store navne, som bl.a. Lutyens og Jekyll.

Lågen fra Ørnekulvej til Brandts private have udførtes i træ med lodrette tremmer, men beskeden af størrelse. Navnet sat i fremhævede bogstaver er først opsat efter Brandts død, men til ære for ham,

formodentlig af hans efterfølger stadsgartner Aksel Andersen, der var som en søn af Brandt. Parret fik aldrig børn.

Overfor indgangslågen lå Ørnekulssvej 4 (på hjørnet af Krathusvej (2)), med villaen tegnet af arkitekt, professor Ivar Bentzen. Den var indrettet med atelier til den unge lovende billedhugger Kai Nielsen, hvor 'Leda med svanen' blev hugget i kalksandsten i 1918. Der har sidenhen boet mange kendte mennesker bl.a. skuespiller Clara Pontoppidan i den smukke bygning, som nu er fredet og restaureret. Haven er sikkert tegnet på Brandts tegnestue på Ørnekulssvej 3 og forsynet med bl.a. Robinia pseudoacasia, som alléen på Ellensvej og bøgepur omkring siddepladser ved huset.

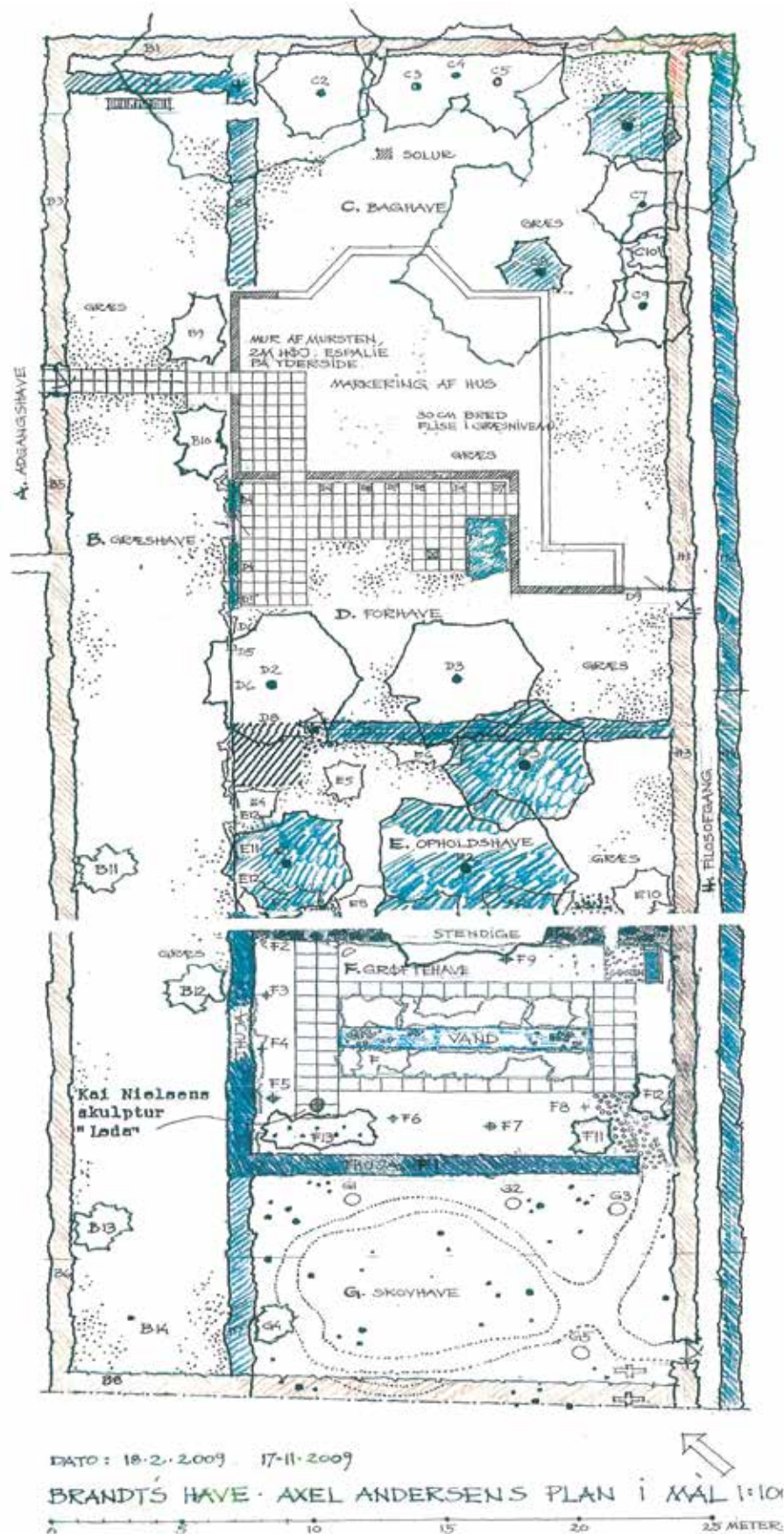
Adgangshaven

På Ørnekulssvej, som er anlagt i 1916, ligger Karens Hus som en reminiscens fra Krathusparken, som en gang rummede et træhus af arkitekten Bindesbøll. Helt op til midt i 1950'erne stod også en funktionsdygtig gaslygte. Da de gamle gaslygter blev nedlagt som belysning fra først i 1900-tallet, blev de lagt på depot på materialpladser og derfra bragte Brandt et eksemplar ind i adgangshaven, anbragt sideordnet som en prydding.

Den pensionerede gaslygte, er et eksempel på en lokalt forankret brugsgenstand, som af Brandt er genanvendt, som pynteligt inventar placeret i egen have. Formen er kendt og lygten er respekteret som funktionel og forbundet med lys i en mørk tid. Kobberhatten giver den elegant udformede lygte en særlig grønlig glød. Det skal vise sig, at Brandt fandt adskillige andre genstande, som han fandt attraktive og genanvendelsesværdige. Genstandene blev ikke anbragt central som point de vue, men sideordnet, som giver beskueren en aha oplevelse. En effekt som Brandt benyttede sig af i flere andre af hans anlæg.

En buet gang fører fra Ørnekulssvej, vinkelret ind i adgangshaven og den endte vinkelret på trappen op til huset, som lå der indtil 1967. To græsrabatter flankerer den buede gang, som er armeret, som Ellensvej (formentlig først grusbelagt og senere asfalteret i takt med kirkegården). Busketter udfylder den sidste del af det buede hækrum.

Planterne, som Brandt anvendte i haven, var ofte forudbestemt af gravstedsejerne, der i forbindelse med at ære en afdød, ofte valgte grupper af planter, som var elsket af den afdøde. Så var det op til gartneren at bestemme arten ud fra slægten og sorten som den mest due-lige. Sortimentet i P. Chr. Brandts gartneri afspejlede gravstedsejernes

ønsker. Til overs blevne planter, urter eller buske, eller planter sat i indslag til senere brug bliver anvendt i Brandts Have, når lejlighed bød sig. Brandt kendte alle slags planter og kendte både slægter, arter og sorter, som i 1930'erne var overvældende. I hans egen private have, viste det sig, at også de vilde oprindelige arter vandt naturligt indpas i havens forskellige dele.

I en botanisk analyse fra 2010, foretaget af havebrugsbotaniker Jørgen Jensen viser, at der gennem tiden er anvendt ca. 200 plantearter. Hertil kommer et betydeligt antal sorter af både stauder, buske og træer.

Papegøjebusk er et eksempel på en ikke hjemmehørende art (stammer fra det nordlige Iran) og engkabbeleje er et eksempel på en hjemmehørende art. Forekomsten af hvid anemone vidner mere om en 110 år gammel have, end om at være indplantet fra naturen. Brandt må på et tidligt tidspunkt have valgt at plante stedsegrønne buske, mest taks, i busketterne. Den grønne bund er i dag præget af efeu, men også *Lonicera henryi* forekommer.

Fuglefoderhus

Brandt må have holdt af fugle i haven, idet han fra tidlig tid har haft et betydelige kendskab til fugles adfærd. Han angav formen på et fuglefoderhus, hvor et rundt stråtag holdt frøet tørt på et bræt, trukket godt op under stråtaget, for at hindre vådt fuglefrø. De pyntelige huse var markant store og anbragt strategisk rundt omkring på kirkegården. Opbygningen var en kraftig stolpe i midten, et rundt bræddegulv, omgivet af et smalt metalbånd og tækket tag over et galvaniseret stativ og en 90 graders rund hætte, ligeledes af galvaniseret stål. Design: G.N. Brandt, men ikke konstrueret ved tegning, men alene udtænkt. Først senere har forvaltningen tegnet en teknisk tegning af det mageløse fuglebræt. Fuglebrættet er senere anvendt i de kongelige haver til fuglefodring.

Græshaven

I Græshaven er anlagt et langt smalt græstæppe, lig det smalle græsrum i Villa Gamberaia, Italien. I denne renæssancehave anvendtes græsrummet formodentlig til boccia-spil. I Brandts have blev græshaven anvendt til at nyde eftermiddagssolen, som blev fanget af det luftige raftehegn, og til kaffedrikning ved bord og stole.

I Græshaven træder rummets vægge frem. Forskellige former for vægge, hække af forskellig slags og raftehegn med lodrette stave, men et samlet let-opfatteligt rum, som rækker i hele havens længde. Græsrummet har intet indhold, eller også er der kun få planter, som er anbragt sideordnet i rummet, tæt ved hækken.

I den nordøstlige ende er en gammel støbejernsbænk, måske fra den udstykkede og nedlagte Krathusparken. Bænken var placeret præcist i hækrummets midte. I hækrummets sydvestlige ende var placeret 2 mindre træer, et i hver side. Arten af stubbene lader sig formodentlig ikke bestemme, men det var ikke almindelige skovtræer, måske en slags tjørn. Stubbene er ca. 30 i diameter.

I denne havedel, bag støbejernsbænken, møder vi også det blinde rum, en del af en oprindelig dobbelthæk, som blev plantet hele vejen rundt om haven (Lund), og anlagt af Brandt fra starten.

Et anbragt inventar er i øvrigt en brugt sokkel fra et nedlagt gravsted i kalksandsten, som Brandt har ladet en stenhugger, som kirkegården samarbejdede med, udhugge til et fuglebad og anbragt med ringe vanddybde. Vandoverfladen er i samme niveau som græssets overflade og vandet afspejler himlen som rummets loft (Hauxner). Med himlen som loft.

Græshaven

En udformet blomsterkrukke på en sokkel har været placeret sideordnet ud for Lysthuset. Formodentlig et nedlagt gravmonument, som gravstedsejeren ikke har gjort krav på. I stedet for at køre det bort, har Brandt anbragt det i egen have.

I hækkens række er anbragt buer, som giver adgangene en løftet og højtidelig stemning. Buen har været bevokset med slørende slyngplanter, men klar i sin udformning, og angiver retningen til det næste skridt ind i det næste rum. De præcise buer er beplantet med tobakspibeplante, slyngroser og måske arkitektens trøst.

Som beplantning på begge sider af adgangstrappen til Brandts villa, er plantet stedsegrønne planter, angiveligt Juniperus. Disse stedsegrønne planter endte med at være taks og da gartnerne blev sendt i Brandts Have for gartnerisk vedligeholdelse, blev de beskåret ens til de kendte kegleformede figurer, som er karakteristiske for Arts and Crafts haven i England.

Således anvendte Brandt billige materialer, som granrafter anbragt præcis eller materialer, som var til rådighed fra nedlagte gravsteder.

Græsfrø til græsarealerne blev indkøbt og i et brev til den Tekniske Forvaltnings 3. afdeling fremsender Brandt i 1941 3 tilbud på græsfrø

Billede af huset set fra adgangshaven

fra 3 forskellige frøfirmaer. Tilbuddet indeholder Alm. Rajgræs, Rødsvingel, Engsvingel, Stivbladet Svingel, Eng-Rapgræs og Fioringræs samt afrensningsfrø. Nogle af dansk oprindelse, nogle amerikanske. De dertilhørende renhedsprocenter og spiringsprocenter med angivne priser. Brandt anbefaler det firma, der ikke er det billigste, men en kendt leverandør, som tidligere har leveret kvalitet og hvor firmaets direktør er bosiddende i kommunen. Original Brandt underskrift. Hvis Brandt ikke hører andet, vil han udstede en rekvisitionsseddel. Den tekniske direktør ringer Brandt op og henlægger sagen. Sagen var faglig afgjort af gartneren.

Huset til familien Brandt

Huset, som faderen P. Brandt byggede i 1895, var et murermeisterhus med høj rejsning og hvor gavlen var det, man mødte, når man ankom gennem adgangshaven fra Ørnekulvej. Huset kender vi fra både tegning og fotografier. Det var opført i gule mursten, som adgangsportalen til Ordrupvej og var på et tidspunkt helt overgroet af rådhusvin.

Huset havde en høj kælder til kul og forråd og adgangen til huset var en høj trappe, som førte op til husets entre. På et tidspunkt blev der tilbygget et vaskehus, som var forsynet med skorsten til gruekedlen. På bagsiden af vaskehuset og langs husets sydøstlige gavl var opført et væksthuse som supplement til gartneriets drivhuse og mistbænkepladser.

Brandt fotograferede også interiør i privaten med arbejdsplads, skrivebord og vindueskarme. På skrivebordet stod en PH-lampe af tidligt design og arkitekt Poul Henningsen var bekendt af huset.

I vindueskarmen stod fruens kaktus, som stod ude på terrassen om sommeren. I vindueskarme er placeret skrin, et lille standur og blæk-rulle til at tørre blækket, og en lysestage med hank.

I en bogreol fyldt med bøger er fundet tidens fagbøger, en tyk Nordisk Flora og bl.a. tysk og fransk filosofi. Et mandshoved i ægyptisk tilsnit er placeret foran bogreolen.

Baghaven

I havedelen ud mod Ellensvej, centralt foran mezzaninen, var placeret et solur og der var plantet en blågran og en taks, som i dag står som et stort træ. Det fortælles, at der på et tidspunkt har været plantet en kæmpe bjørneklo, men det er tvivlsomt om den har kunnet trives på det tørre sted.

Forhaven

I havedelen på solsiden af villaen, var anlagt terrasse med forskellige størrelser betonfliser dog flest 60x60 cm som i kapelgården. De ser slet ikke nye ud, men med slidte kanter og der er også halve fliser ind imellem. Brandt anvendte gerne brugte fliser i egen have.

Nedgangen til kulkælderen var en trappe med et jerngelænder af runde (vand)rør. Der ses Brandts søster, Ingrid Nyeland Brandt siddende på gelænderet i moderigtig skjorte, slips og rundpuldet hat. Hun ligner en suffragette 1915, og minder meget om G.N. Brandts mor.

Gerda Nyeland Brandt er fotograferet ved en lille drivbænk med kaktus ved husmuren. Terrassen var også indrettet med blomsterkasser i form som gammeldags jernskraldespande med hank, men gjort af (guld)brædder. Krukkerne synes beplantet med sommeragtige tal-lerkensmækkere, sommerblomster, fyldt blomstrede Chrysanthemum og Sankt Hans urt. Fine slyngplanter op ad kældergelænderet til en

Ingrid Nyeland Brandt siddende på gelænderet

Gerda Nyeland Brandt ved drivbænken med kaktus

Terrasse i forhaven

lille overdækning foran stuevinduet med udsyn til Grøftehaven. I en krukke er plantet figen, som sikkert er bekendt fra Bornholms milde klima.

Op ad raftehegnet, som er placeret mod nordøst, er opsat misbænkvinduer som hindrer træk fra vestenvinden. Sommermøbler er opstillet ligesom siddestole og borde til ophold på terrassen.

Gerda Nyeland Brandt var ofte model en tidlig morgenstund, eller i moderigtigt matrosthøj i en afslappet stund foran raftehegnets tobakspibeplante med Ingrid Nyeland Brandt og en bayersk øl, Carlsberg på bordet en sommerdag. Der ses ikke noget glas til fotografen Brandt. Han tog gerne et fotografi af sig selv, formodentlig med apparatet på 3-ben og foran et kirsebærtræ.

I forhavens græsplæne er formodentlig placeret det cirkelrunde fuglebadekar som Troels Erstad, Erik Erstad Jørgensens søn, hjembragte fra gravsteder i Polen i 1943. Hårdbændt keramik med en rå overflade og cirkelrunde fingeraftryk fra drejningen. Også en upåklædt Ingrid

Nyeland Brandt er fotograferet bagfra af Brandt som model til et tysk havemagasin med ordene: "Den ganzen Tag in Pyjama hinliegen". Jo, Brandt indrettede sin egen have til mennesker, der skulle have lov til at være sig selv.

Bøger

I bogen om stauder fra 1915 er et fotografi med undertitlen: "Dobbelt Stauderabat i forfatter Brandts Gartneri". Plantet i november 1912; Billedet er taget i august 1913. Gangen er 4 m og rabatterne 3 m brede". Fotoet viser frodige stauderabatter med lave stauder i forgrunden og høje blomstrende stauder i baggrunden. For enden ad gangen er placeret en bæk og en markeret indgang til Brandts private forhave. Arealet er sidenhen udlagt til kirkegård med gravsteder.

Brandt skrev flere bøger, som blev solgt til publikum. En om vandplanter, Latyrus og Chrysanthemum.

Opholdshaven

En tremmelåge førte fra forhaven ind i opholdshaven, som straks til højre havde en engelsk summercottage. Den blev fotograferet af C. Th. Sørensen til brug i et tysk havemagasin. "Hvad gemmer der sig bag hækken".

Opholdshaven er kendetegnet ved, at Ingrid Nyeland Brandt ligger i en genkendelig liggestol i solflimmer fra et stort æbletræ af sorten Borgherre, som har en tydelig mistelten i kronen. Græsset er klippet og prydes af bellis som Brandt værdsatte. I baggrunden den genkendelige strudsvinge bregne. I liggestolen er Ingrid Nyeland Brandt, som en slags fotomodel med bare arme, som er slynget om nakken. Brandt indrettede haver til menneskers brug og velbehag. Deraf opholdet, som alle kan tænke sig at nyde en varm sommerdag.

Sommerhytten blev brugt til ophold af fru, til havemøbler, liggestole og cykler samt haveredskaber.

Fra hytten var udsynet til de i cirkel præcist plantede 3 æbletræer, som tillod solflimmer og klippet græs med bellis. Sammen med det 2 frugttræer i forhaven tegnes en næsten hel cirkel af 5 træer i kontrast til de regelrette haverum.

I en imaginær akse fra vinduet i huset over terrasse, gang og kvaderstensrække er, som point de vue i bunden af næste haverum, placeret skulpturen 'Leda med svanen'.

Frodighed med slyngplanter overalt omgivet af grønne hække.

Ingrid Nyeland Brandt under æbletræet

Grøftehaven

Terrænforskellen mellem opholdshaven og grøftehaven optages af en kampestenmur, let hævet over opholdshavens rum. På denne top blev plantet strudsvingebregne, som adskillende element samt en stedsegrøn gravstedsplante (*Chamaecyparis optusa nana*), som skjuler den ene bænkeplads.

Grøftehaven er det ypperste af haverummene og her er den naturlige danske grøft bragt ind i egen have. At grave en grav var en naturlig ting på kirkegården på en tid, hvor gravningen blev udført med hånden og af flere arbejdere over et par dage. Siderne blev afstivet, så

de ikke styrtede sammen. Det var derfor en let sag at udgrave landskabselementet en grøft med sider med skråninger på 1:2 i hældning af hensyn til skridsikkerheden. Jordbundsforholdene på de beplantede sider er forskellige i toppen og i bunden af skråningen, nær og under vandspejlet.

Inden anlægget af de skrånende sider er gravet en grav på 1,3 m's dybde og 3 m i bredden. Længden på graven var 6 m og i bunden er støbt en ca. 10 cm betonkappe til at holde på vandet i karret.

Inden muldjorden er kommet i anlægget, er etableret 2 kanter i mursten, gennemtrængeligt for vand, men for at adskille jorden fra vandet i kanalen.

I 1915 er anlægget etableret og der er kommet vand i kanalen. Siderne ses beklædt med urtemåtter og enkelte *Bergenia cordifolia* er plantet på skråningen. Enkelte store kampesten er langt halvt i vand eller muld som naturlige sten i anlægget.

Siden er plantet mange forskellige planter, idet Brandt brugte hele haven til forsøg med planter. Vilde planter må være plantet fra begyndelsen. Fugtighedselskende planter i vandkanten som engkabbeleje, skeblad, pindsvineknop og brudelys og mange andre. På skråningerne alle mulige blomstrende stauder og endog en bambus. Hans venskab med Aksel Olsen, Kolding er synligt.

Rundt om grøften er lagt brugte fortovsfliser, som naturlig forlængelse af akse som forløb gennem opholdshaven og til en plads formet til skulpturen 'Leda med svanen'. Fortovsflisen på 60 x 80 cm forekommer lidt voldsom i størrelse, men det var formodentlig, hvad der lå til overs på materialpladsen fra fortovsrenoveringer.

Legendarisk er fortællingen om professor Jørn Palle Schmidt, der arbejdede for Aksel Andersen i Brandts villa i 1950'erne, studerede Andersens plan og fandt, at fliserne i grøftehaven var tegnet kvadratiske og måske i størrelsen 50x50 cm (menneskelig flisestørrelse til en privat have). Schmidt forelagde Andersen antydningen om, at fliserne i grøftehaven rent faktisk var fortovsfliser, hvortil Andersen replicerede: "Na-hej, det kunne Brandt aldrig finde på!". Fortovsfliserne ligger der endnu.

Aksel Andersens tegnekunst

Aksel Andersens optegning af haven i 1930 viser, at haven næppe nogensinde er planlagt tegnet og derefter udført, men alene tænkt og udført af forhåndenværende materialer efter Brandts anvisninger.

Grøftehaven

Han må have været bevidst om dimensioner af rummene og udstyret.

Som mange andre har Aksel Andersen været ansat på Brandts tegnestue i fritiden fra arbejdet på stadsgartnerens kontor hos stadsgartner Jørgen Bergmann i København. Aksel Andersen blev efter Brandts død ansat i Gentofte Kommune, som stadsgartner efter Brandt.

Tegningen var forsynet med et tværsnit, hvoraf fremgik, at grøftehaven var forsænket i forhold til opholdshaven og at terrænspringet blev optaget af en kampestensmur, som aftegnet i fagbøger om anlægsteknik.

En senere opmåling i vor tid viste en del unøjagtigheder i Andersens opmåling, men det var en smuk tegning. Det hører til den kunstneriske frihed at fortegne unøjagtigheder.

Bord og bænkesteder er anført flere steder, men er foranderlige efter hvilke møbler, der var til rådighed. Træmaterialet angav en vis omskiftelighed, ligesom liggestolene har begrænset holdbarhed. Brandt anså selv synet af en bæk for en kvalitet; en mulighed for menneskelig rekreation. Haven var indrettet til mennesker, ikke for havekunstens skyld.

Således er både Brandt og hans hustru Gerda fotograferet på bænke, ligesom søster Ingrid er fotograferet i liggestol og i grøften som ny-anlagt. Brandt stod for fotograferingen.

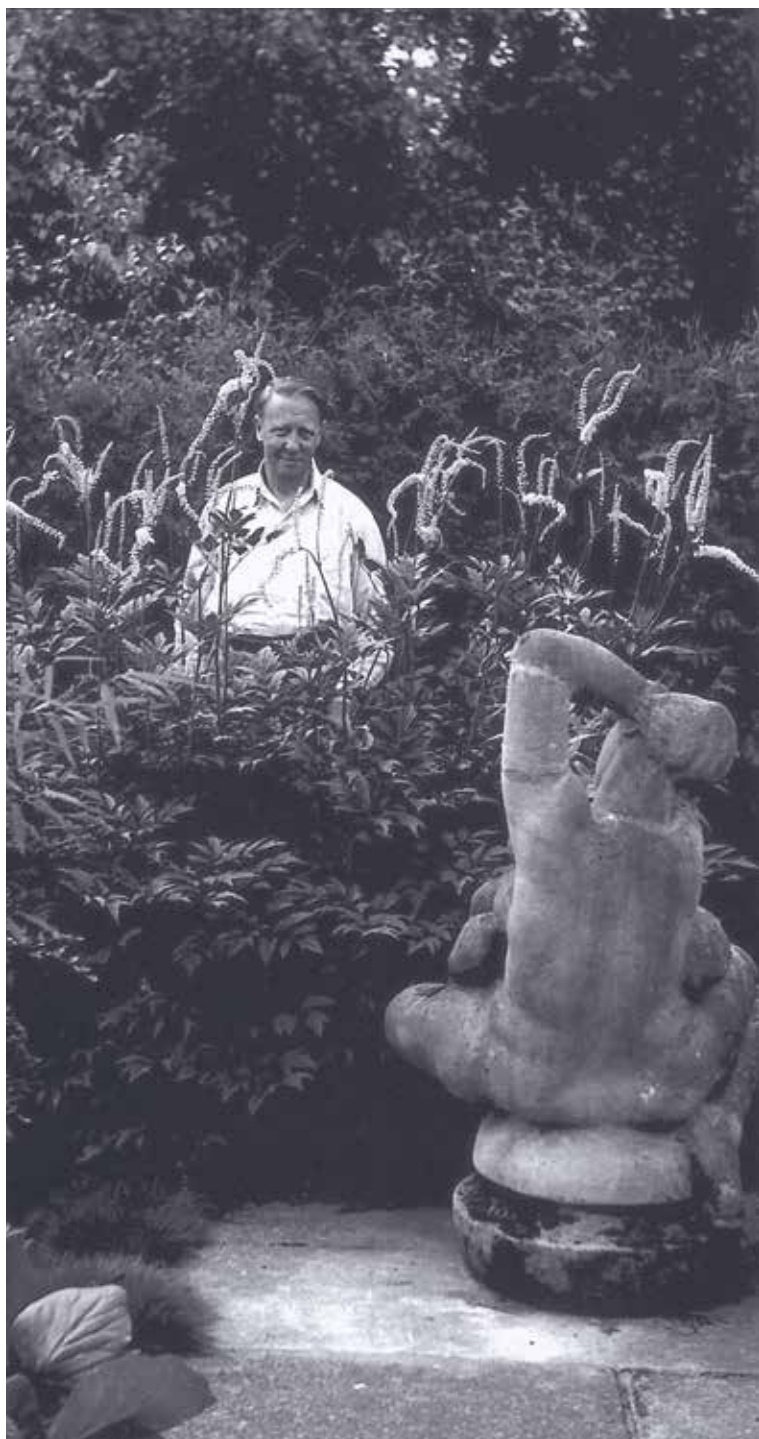
Beplantningen af grøftehaven i øvrigt er præget af Brandts eksperimenter med planter, men der er også anvendt planter, der normalt blev brugt til gravsteder, og som sikkert har være tilovers i planteindslaget. Blandt andre Rhododendron lutea, Acer palmatum og Chamaecyparis obtusa nana.

Leda med svanen

Skulpturen i Brandts Have er et kendt mesterværk af billedhuggeren Kai Nielsen og står nu i haven som original. Dens historie er lang og sagnomspundet, men den korte version med Brandt er denne:

Med udgangspunkt i antikken, er skulpturen en bestillingsopgave til Statens Museum for Kunst, bestilt af bryggeren Carl Jacobsen, som forstod sig på kunst. Den hugges i atelieret i en bolig bygget til Kai Nielsen af arkitekt, professor Ivar Bentzen. Den ligger overfor Brandts Have på Ørnekulsvej og Brandt har formodentlig tegnet haven til

Brandt med sølvlys og Leda med svanen

Kai Nielsen selvom bygningsarkitekten ikke har ladet den indgå i den rødraderede originaltegning af det nu fredede hus.

Det tager formodentlig et par måneder at færdiggøre huggearbejdet i grå kalksandsten, men under transporten til bestemmelsesstedet falder den af ladet og beskadiges alvorligt på hoved og arme. Kai Nielsen erklærer derfor skulpturen værdiløs og finder den ikke egnet til at repræsentere hans kunst. Stumperne mørtles dog sammen for at være model for en ny skulptur, som nu står på bestemmelsesmuseet.

Brandt har efter aftale med Kai Nielsen, (godtgørelse for have-tegningen) via en stenhugger, som arbejdede på Ordrup Kirkegård, transporteret skulpturen ned i Brandts private have, og placeret den præcist, som den rundskulptur den er, for enden af en imaginære akse og som point de vue i grøftehaven.

Årsagen til at den anbringes med ryggen til beskueren kendes ikke, men motivet til skulpturen var stærkt omdiskuteret i 1920, hvor den er fotograferet med Brandt stående mellem thujahækken og sølvlys med den skruede blomsterstand. Måske kan skulpturens retning være ændret af øvrige brugere af Brandts Have.

Først i 1953 bliver skulpturen betalt af kommunen, idet Aksel Andersen må forhandle med Kai Niensens efterkommere om endelig afregning. Den er i dag erhvervet af Gentofte Kommune.

Skovhaven

Adgangen fra Grøftehaven til Skovhaven sker gennem en jernbue med slyngplanter og dette haverum er afgrænset af omgivende hækplantninger. I Skovhaven findes skovtræer som bøg, birk, taks, hassel og benved. En spadseretur rundt i haven kan afslutte en aftentur inden sengetid. I foråret er skovbunden rig på forskellige anemonearter, ramsløg og bl.a. skælrod. Senere på året findes stauder som bispehue, ørnebregner, Kong Salomons Segl, vedben, Cyclamenarter og Voksliljen *Lilium hansonii*. En frodig skovbund.

Et epitafium var anbragt i Skovhaven, parallelt med baghækken i en lille niche. Træskærerarbejdet vides at stamme fra en træskærer på Christiansø og bragt til Bornholm, hvor det endte på gavlen af Østerlars Kirke formodentlig efter at have stået på et gravsted for en familie. Derefter har Brandt bragt det til Ørnekulssvej, hvor det blev opstillet i haven og til sidst i Skovhaven. En senere stadsgartner har efterfølgende bragt epitafiet i sikkerhed og det oprindelige epitafium står nu i Gentofte Kirkes Kapel.

Filosofgangen

Den smalle gang der dannes af en dobbelthæk i hele havens længde kaldes Filosofgangen. Formodentligt et navn, den har fået, da fortællerne ellers ikke vidste, hvorfor der var en dobbelthæk. Der opstår altid spørgsmål, når man kigger ned ad Filosofgangen. Hvorfor? Måske kan filosofien give svar, idet en engelsk filosof i overgangen mellem 1500 og 1600-tallet skrev en essay om haver og nævner, at allerede dengang bør en rigtig have også indeholde en dobbelthæk. Måske Brandt brugte den som en praktisk smutvej til kirkegården.

Gartnerne på Ordrup Kirkegård

Ordrup kirkegårds gartnere har haft stor indflydelse på haven pasning og udseende, men har også i uvidenhed forårsaget ubevidst fejlpositioner, men hvad gør man, når mester ikke længere kan beskrive arbejdets rette udførelse og havens fysiske indretning.

Brandt 60 år

I anledning af Kommune-gartner G. N. Brandts 60-års fødselsdag den 17. marts 1938, har arkitekt Frits Schlegel beskrevet Brandt og havekunsten. "Der er en god Grund til for danske Arkitekter at benytte Lejligheden til at sige Gartner Brandt Tak for den betydningsfulde Indsats, han har ydet indenfor alle Grene af Havekunsten.

Han er en af de første herhjemme, der har forstået Værdien

og Betydningen af Samspillet mellem Arkitekturen og den levende Natur. Gennem sine egne Havearbejder i Skrift og i Tale har han kæmpet for en sund og menneskelig Havekunst.

I sine Bøger, Artikler og i sine Foredrag har han søgt at vække Arkitekternes Interesse for naturlig Forbindelse mellem Hus og Have, for Havens Intimitet.

Gennem sin store og mangesidige Virksomhed findes der vel næppe den Del af Naturen, Gartner Brandt ikke har været i Berøring med. Altid har han forstået at finde det Midtpunkt, hvor det naturlige kom bedst til sin Ret, og han har derigennem vist os, hvor meget et rigtigt gartnerisk, æstetisk Arbejde kan komme til at betyde i et moderne Samfund. Viddet, Poesien og Filosofien er sikre Følgesvende i den "Brandske Havekunst".

Således arbejder Brandt med sine store og små Haver, sine Parker, Veje og Naturgebeter afpasset menneskelige Liv.

Foruden en Lykønskning til Fødselsdagen skal lyde et Ønske om, at Gartner Brandt endnu i mange År må få Tid til at varetage sit Lektorat på Kunstakademiet og der lære de Unge Arkitekter Betydningen af Samspillet mellem Kulturen og Naturen, det vil være til uvurderlig Gavn for dansk Arkitektur."

Frits Schlegel" 1896-1965

Litteratur og kilder

Foto fra Brandts Arkiv, Lokalarkivet på Hovedbiblioteket i Hellerup.
Lulu Salto Stephensen: *Garden Design in Denmark*
Malene Hauxner: *Med himlen som loft*
Æresmedlem BHV Stig L. Andersson: *Empowerment of Aesthetics*
Kirsten Kidde: *"Ungdomserindringer fra Brandts Have i Aksel Andersens tid"*
Annemarie Lund: *Guide til Dansk Havekunst*
Morten Falmer-Nielsen: *Kirkegårdene i Gentofte*

Personer der har bidraget med opmåling, tegninger, fortællinger og faglige indspark: Erik Termansen, Mogens Ellekvist, Per Stahlschmidt og Ruth Philip m.fl.

CV for GNB oplyses ved henvendelse til:
Foreningen Brandts Haves Venner, stiftet 2006, idet haven led af opmærksomhedsmangel. Ved landskabsarkitekt Hans Ove Pedersen, brandt@havensvenner.dk 41292793

Flagene i de runde, i virkeligheden ovale, haver, er symbolet på det mange af os traditionelt betragter som karakteristisk for kolonihaver.

GRETHE BJERREGAARD

Kolonihavernes historie i Danmark

Kolonihavernes forhistorie

Småhaver, der tilhørte borgerne, kendes allerede fra det 14. århundrede og i det 15. og 16. århundrede omtales denne typer haver også.

Udenfor Fredericias fæstningsvolde anlagdes de første små haver til brug for byens borgere i 1655. Det endte i stedet med at være indvandrere fra Holland og Frankrig der dyrkedes haverne, for danskerne havde ikke tradition for havedyrkning og gjorde det ikke godt nok.

Der skete en del på kolonihaveområdet i 1800-tallet. Måske ansporet af vandringerne fra land til by. Samtidig havde havebruget stor interesse, der blev bragt mange nye planter hjem fra planteekspeditioner og planteskoler voksede i antal. Især i den sidste del af 1800-tallet.

Frederik den 7. (1768-1839), konge fra 1806-1839, var meget interesseret i havebrug. I 1811 blev bønderne opfordret til at anlægge haver ved huse og gårde. I 1814 opfordrede han til at skoler skulle udbrede kendskabet til havebrug. Ved landsbyskoler skulle anlægges haver til lærerne og senere blev undervist i havebrug ved seminarierne.

120 år senere, i 1933, var der ca. 20 skolehaver i København og fordelt i hele landet var der mere end 100 skolehaver. Skolehaverne var meget små. Der er ikke ret mange skolehaver tilbage i 2025, men i Lyngby ligger haveforeningen Skovmosen, der er en gammel skolehave som København havde. Her er haverne 50 m².

I hertugdømmerne Slesvig og Holsten opstod tanken om kolonihaver tidligt og i 1824 var der kolonihaver i de fleste købstæder i hertugdømmerne, herunder Sønderborg og Tønder. I Hjelm nær Aabenraa anlagdes i 1821 en havekoloni, Hjelmhaverne. Denne havekoloni eksisterer endnu og den blev fredet i 1979. Det menes at være verdens ældste haveforening.

GRETHE BJERREGAARD · Hortonom

Redaktør af *Havebladet* 2000-2023, konsulent i Kolonihaveforbundets kreds 4, København midt og kreds 5, Nordøstsjællandskredsen fra 2007-2025.

I Skovmosen er de enkelte havelodder adskilt med snore. Hække er ikke tilladt. Redskaber opbevares i kasser på grunden eller i små huse, der findes i randen af haveforeningen.

I løbet af 1800-tallet opstod fattighaver rundt omkring i landet, men de holdt ikke længe.

Enkelte jordejere så deres fordel i at udleje jordparceller på kortere åremål. En enke efter en handelsgartner udlejede fx fra 1874 haver på ca. 690 m² til private. Det samlede areal var ca. 25 tdr. land, men selv om haverne lå ved siden af hinanden følte lejerne ikke noget fælles ansvar. De havde kontakt til udlejeren og gjorde ikke noget for i fællesskab at holde veje og stier i orden. De lysthuse, der lå på grundene, blev også jævnligt brugt til drikkeri og slagsmål.

Kolonihavebevægelsens egentlige start

I begyndelsen af 1880-erne foreslog vognmand og entreprenør Jørgen Berthelsen i Aalborg, at Arbejderforeningen af 1865 skulle oprette småhaver for sine medlemmer. Det vandt ikke genklang, så Berthelsen

Rugbrødbagerens hus er et eksempel på fantasien hos husbyggerne. Huset blev bygget af en rugbrødsbager i 1930-erne og blev bygget af materialer han fandt rundt omkring. Huset ejes nu af Kolonihaveforbundet og står i H/F Vennelyst i København, hvor det er en stor attraktion. Nu om dage er det nærmest parcelhuse, der bygges af firmaer, der har specialiseret sig i at bygge kolonihavehuse.

tog sagen i egen hånd. I 1884 lejede han 4,4 ha af kommunen for et beløb af 551 kr. pr. år i syv år. Dette areal fik han lov til at fremleje i mindre stykker på 440 m² til privatpersoner. Det blev i alt til 85 lodder og de blev lejet ud til en pris, der dækkede jordlejen, udstykningsudgifterne, anlæg af stier mv. Der skulle ikke tjenes på det. Det blev så populært, at Berthelsen to år senere lejede så meget mere jord af kommunen, at der kunne udstykkes endnu 93 haver. Derefter blev der lavet en forening med en bestyrelse og vedtægter, hvori der stod, at haverne

var lejet for mindst syv år og at de ikke måtte overdrages til andre uden bestyrelsens samtykke. Bestyrelsen bestod af Berthelsen selv, en repræsentant fra kommunen og fem medlemmer valgt af havelejerne. Der måtte laves små lysthuse på grundene og hvis man ikke fulgte reglerne, såsom at bortskaffe affald, kunne bestyrelsen, efter først at have givet en advarsel og dernæst en bøde på fra 1 til 4 kroner, bortvise lejeren.

Berthelsen havde i begyndelsen hæftet personligt for lejemålet af jorden til de små haver, men da det første lejemål skulle fornyes efter syv år, overgik hæftelsen til bestyrelsen. Samtidig hermed ændrede kommunen betingelserne og nu kunne fornyelsen kun gælde for tre år ad gangen. I 1898 blev haverne igen inddraget, fordi der skulle bygges en ny banegård, men de blev erstattet og flyttet længere mod vest. Her ligger de stadig og haverne er på hver 550 m².

I haverne blev produceret så meget, at der ikke bare var nok til familien selv, men også til at man kunne sælge sine produkter videre. I enkelte haver blev drevet anlægs- og blomstergartneri.

Grøntsager var til at begynde med den vigtigste afgrøde i kolonihaverne og de bidrog i høj grad til familiernes ernæring. Under 2. verdenskrig var der så stor efterspørgsel efter kartofler, at de blev stjålet direkte fra nogle af haverne.

I de første år var handelsgartnerne bange for konkurrence fra kolonihaverne.

I København skete der også noget på kolonihaveområdet. I 1891 blev der af Arbejdernes Værn oprettet 54 haver på mellem 44, 66 og 88 m².

Formanden var politisk aktiv og højremand. Det brød mange af medlemmerne sig ikke om, for de var socialdemokrater. Det resulterede i at 32 udbrydere lejede så meget jord af kommunen, at der var plads til 90 haver på hver 88 m². Foreningen var apolitisk, uafhængig og privat. Det hed Det Københavnske Haveselskab. Senere lejede selskabet jord langs Christianshavns Vold og etablerede 300 meget små haver i haveforeningen Vennelyst. Her ligger foreningen stadig og den er et meget velbesøgt turiststed i København.

Efter nogle år opstod der utilfredshed med foreningen, der lejede jorden ud til beløb, der var meget større end de udgifter, der var ved at drive haverne, så i 1919 opsigde Københavns kommune selskabets lejemål og foreningerne overgik til Kolonihaveforbundet.

Kolonihaveforbundet stiftes

Der var efterhånden så mange haveforeninger med vidt forskellige vilkår, at man besluttede at gøre noget. Syv repræsentanter for hver af de tyve foreninger i København, der ønskede at være med i et forbund, mødtes i maj 1908, hvor man stiftede forbundet med det ikke særlig mundrette navn Kolonihavelejerforeningernes Forbund i Danmark. Det nystiftede forbund forsøgte at få Københavns Kommune til at give lejemål på mindst 10 år og at sikre, at opsigelsesvarslet blev mindst et år. Nogle opsigelsesvarsler var på det tidspunkt på kun 14 dage. Desuden skulle der ikke udlejes til private, der kunne tjene på at fremleje.

Der var ikke noget af det, der lykkedes og efter mange udskiftninger af bestyrelsen blev det hele opgivet, også bladet Kolonihaven, der var startet i 1910. I 1913 meldte fem foreninger sig ud af forbundet. Derefter påtog frisørmester Carl Nielsen fra haveforeningen Fremtiden sig hvervet som formand og sammen med to medlemmer fra den afgående bestyrelse fik han sat skik på både blad og organisation. Organisationens navn blev ændret til det mere mundrette Kolonihaveforbundet for Danmark.

Frem til 1916 var organisationen kun københavnsk, men derefter blev den landsdækkende. Godt hjulpet på vej af en landsudstilling, der blev afholdt i Tivoli i København.

Aktiviteter i Kolonihaveforbundet

I 1914 ansattes en konsulent A. Dalskov, for at rådgive om havedyrkning. I erkendelse af kolonihavernes betydning for samfundet, bevilgede landbrugsministeriet i 1919 en statskonsulent til fremme af det almennyttige i kolonihavesagen. Stillingen som statskonsulent blev tildelt A. Dalskov. Denne ordning fortsatte til 2000, hvor den sidst udnævnte statskonsulent døde.

Konsulenter i kredsene

Senere fik man konsulenter, der varetog rådgivnings- og kursusvirksomhed i de enkelte kredse, men statskonsulenten var fortsat den styrende. I 1933 var der 20 konsulenter, der om sommeren besøgte foreningerne med råd og vejledning og om vinteren holdt kurser og foredrag for medlemmerne. I 2025 var der ca. 16 konsulenter til at varetage disse opgaver, men den største opgave for konsulenterne er nu de årlige havebedømmelser.

Faglige pjecer

Af overskuddet fra Landbrugslotteriet fik man tildelt midler, så der kunne udgives pjecer om fx beskæring, plantesygdomme, kunstgødning og sprøjtning. Dalskov var i hele sin tid som statskonsulent (1916-1943) en drivende kraft i at udarbejde pjecer, skrive artikler i medlemsbladet og sørge for præmieringsordningen.

Juridisk rådgivning og forsikringsordninger

Der blev ansat en juridisk konsulent, som foreningerne kunne henvende sig til om råd.

I 1933 etableredes en forsikringsafdeling, som dækkede brand, tyveri, ulykkesforsikring mv. Denne ordning overgik i løbet af 2000-2010 til et forsikringsselskab, som Kolonihaveforbundet lavede en aftale med.

Mønsterkolonier og demonstrationshaver

Der blev etableret mønsterkolonier og demonstrationshaver i København, Aalborg, Nykøbing F, Aarhus og Horsens. De skulle drives af Kolonihaveforbundet.

Mønsterkolonierne blev anlagt for at vise, hvorledes en forening kunne opbygges med fx havegange, hække, samlingspladser og placering af lysthuse.

Forevisningshavernes formål var at demonstrere hvilken virkning gødning havde og at vise planternes egenskaber. De skulle støtte konsulenternes arbejde. I disse haver blev afholdt små udstillinger og demonstrationer. Hvad sygdomme betød for planterne og hvorledes bekæmpelse kunne ske blev også demonstreret.

Landsudstillinger med kolonihaveprodukter blev afholdt først i Industriens Hus, men da lokalerne blev for små, blev der afholdt en landsudstilling i Tivoli i 1919. Overskuddet blev på 8.000 kr. Ved landsudstillingen i Tivoli i efteråret 1924 deltog 1500 udstillere.

Mange kredse afholdt også deres egne udstillinger.

Kursusvirksomhed og andre aktiviteter

I 1943 købte Kolonihaveforbundet Islegård ved Rødovre. Den var på 7 tdr. land og her oprettede man verdens første kolonihavehøjskole med tilhørende forevisningshave. Den blev solgt igen i 1962.

I 1954 fik Kolonihaveforbundet bevilling til at drive biograf. Husum bio på Frederikssundsvej. Den blev solgt i 1972.

I 1962 købte man Virklund ved Silkeborg. Her var 40 tdr. land, der blev anlagt som ferie- og kursuscenter. Der blev bygget 20 rummelige feriehus og lavet en beplantning, der var beregnet til undervisning og selvstudium. Bygningerne dannede basis for konsulentvirksomhed året rundt. Stedet blev afhændet til Silkeborg kommune i 1987.

I 1965 købte man Ydegården på Læsø. Den tjente som feriehjem for Kolonihaveforbundets medlemmer til midt i 1990-erne.

Præmieringsordning

I 1918 blev der etableret en præmieringsordning for veldyrkede haver. Denne ordning findes endnu, men er i 2025 blevet moderniseret, så den passer bedre til nutidens behov. De første år blev præmievinderne omtalt i Kolonihaven, der var Kolonihaveforbundets medlemsblad. Ærespræmier blev ofte doneret af aviser, kommuner, virksomheder mv. Nu uddeles alle præmier udelukkende af Kolonihaveforbundet. Mange foreninger har dog også deres egne præmier, der ikke har noget med Kolonihaveforbundet at gøre.

Præmieringsordningen går ud på at udvælge haver, der fortjener en præmie. Der uddeles en præmie for hver 50 haver i en haveforening og en ærespræmie for hver 500 haver i en kreds. Der udtages to haver til bedømmelse, hvoraf den ene får præmie. Ærespræmierne tildeles de haver i kredsen, der har fået flest points.

Haverne bedømmes
fra 2025 efter

- Herlighed
- Helhed
- Plantevalg
- Materialer
- Generelle orden
- Plejeniveau
- Bæredygtighed og
- Frodighed.

Tidligere blev haverne
vurderet efter

- Helhedsindtryk
- Orden
- Anlæg og
- Sundhed

Hvert bedømmelsesgrundlag kan give op til 10 points, samlet altså 80 points.

Hjemsteder for Kolonihaveforbundet

I 1918 fik Kolonihaveforbundet sit første hovedkontor i kælderen i Nr. Farimagsgade 50. Senere flyttede man op i stuen i samme hus og i 1922 flyttede kontor, indkøbsafdeling og lager til Gothersgade 151. Her boede man indtil 1955, hvor Kolonihaveforbundet flyttede til Frederikssundsvej, ved siden af biografen. I kælderen var der plads til indkøbsafdelingen. Den blev nedlagt i 1965, primært på grund af øget konkurrence fra fx supermarkeder.

I slutningen af 2017 flyttedes hovedkvarteret til Smedeholmen i Herlev.

Kolonihaveforbundets ledelse

Organisationen ledes i 2025 af en hovedbestyrelse på 40 medlemmer og et forretningsudvalg på 9 medlemmer. Forbundsformand og næstformand er fødte medlemmer af både hovedbestyrelse og forretningsudvalg.

Medlemsblad

Kolonihaveforbundet har siden 1910 haft et medlemsblad.

Fra 1910 til 1952 var navnet Kolonihaven.

I 1953 omdøbtes bladet til Havebladet fordi medlemmerne i daglig tale kaldte det ved dette navn. Fra 2023 hedder bladet igen Kolonihaven.

I alle årene er der blevet bragt nyheder fra Kolonihaveforbundet, oplysende faglige artikler og artikler om besøg hos kolonihaveejerne mv. Fra 1910 til 1953 udkom der 10-12 numre om året. De seneste mange år er der udkommet 5-6 numre og nu er man nede på 4 numre. Formatet har varieret mellem A5 og A4, nu er formatet ugebladsformat. Jo flere numre der var på en årgang jo færre sider var der i bladet. For øjeblikket ligger sidetallet på ca. 52.

Kolonihaveloven

Nærmest helt fra starten af Kolonihaveforbundet har der været kendte personer og politikere som har været positivt stemt for kolonihaver.

En af dem var Jeppe Aakjær, der endog holdt en tale ved en landsamling. En anden var Johs. V. Jensen som skrev teksten til en engelsk brochure om kolonihaver.

Blandt politikere, som har interesseret sig for kolonihaver, kan nævnes Julius Bomholt, der var landets første kulturminister, 1961-64. Meget tidligere end det, viste han interesse for kolonihavetanken og mente, at kolonihaverne bidrog til at ændre folks mentalitet og give bymennesket mulighed for at vende tilbage til sine rødder.

I nyere tid har både Ritt Bjerregaard fra Socialdemokratiet og Pia Kjærsgaard fra Dansk folkeparti været på besøg i haveforeninger.

Den største betydning har dog miljø- og energiminister Sven Auken haft. Efter hans forslag vedtog folkettingen 1. juni 2001 Lov om Kolonihaver. Det indebærer at eksisterende haver på statsejet jord og alle andre kolonihaver, medmindre ejeren protesterede, samt alle fremtidige kolonihaver er varige. I mange af de kommuner, hvor man valgte ikke at gøre haverne varige, har man givet lejemål på mellem 20 og 30 år. Foreninger, der ligger på privatejet jord, skal have jorden tilbudt til samme pris og på samme vilkår som den ellers kan sælges til. En varig haveforening kan kun nedlægges hvis samfundet kræver det, fx et nyt sygehus eller lignende. I sådan et tilfælde skal haveforeningen etableres i samme omfang og med de samme huse, på et andet sted. Haveforeningen nedlægges altså ikke, selv om det er nødvendigt at flytte den.

Vurdering af kolonihaver og huse

Medlemmer af Kolonihaveforbundet er underlagt vurderingsregler. Et vurderingsudvalg vurderer grunden og huset, der ligger på den, når

det skal sælges. Denne vurderingspris kan ikke ændres i opadgående retning. Da en kolonihave ligger på en jord, hvor lejen er meget billig, er det ikke meningen at man skal kunne tjene stort på at sælge sit hus.

Offentlig adgang

Der er offentlig adgang til fods og ad stier i kolonihaverne i sommerhalvåret fra kl. 8-21, hvis ikke det strider mod indgåede kontrakter.

Kolonihaveområderne indgår som en del af byernes rekreative arealer og i en haveforening ser man større biodiversitet end i så mange andre offentlige grønne områder.

Medlemmer af Kolonihaveforbundet

1940: 38500 medlemmer

1942: 45000 medlemmer

1949: 62000 medlemmer

I 1960-erne reduceredes antallet meget

1976: ca. 50000 medlemmer

2025: ca. 40000 medlemmer.

Hvad er en kolonihave?

Der er mange bud på, hvad man forstår ved en kolonihave. Det er dog en givet ting, at det er små haver, nogle ikke mere end 50 m², andre helt op til 500 m². De fleste omkring 300 m².

En nyttehave har intet hus, måske et lille væksthuse på højst 10 m². Enkelte steder er det ikke engang tilladt, man må højst have en stor kasse til redskaber.

I en daghave må man ikke overnatte, selv om der er et hus på grunden.

I en kolonihave må man normalt overnatte fra 1. april til 31. oktober.

Intet nyt under solen

Nu som tidligere giver disse regler problemer. Folk overnatter ofte efter behov og nogle også hele året. Det er blevet så meget lettere efter at mange haver har kloak og indlagt vand, solceller og varmepumper sørger for mulighed for at varme lidt op hele året. Det står dog fast, at man skal have en fast adresse, der ikke er kolonihavens adresse.

Det med at bo fast i haven har været et problem i hvert tilfælde de sidste 50-70 år.

I 1950-erne var problemet med overnatning så stort, at man gik til yderligheder for at undgå det. Selv om kommunerne til dels selv var skyld i problemet, for man kunne ikke altid anviser en anden bolig end kolonihaven. I Københavns kommune måtte der i 1950-erne ikke være tag på husene. Det skulle forhindre indflytning. I Tårnby kommune måtte der ikke være toilet, varme og vand i husene. Man måtte benytte sig af fælles faciliteter.

Indgangene er det første man møder når man skal ind i en kolonihave. Her er mange muligheder, lige fra de helt almindelige havelåger til indgange formet af den omgivende hæk.

Grøntsager var fra begyndelsen de altdominerende i en kolonihave og de fleste haver har stadig en eller anden form for nytteplanter i haven, om ikke andet så et æbletræ og nogle frugtbuske.

En traditionel prydhave har som regel en græsplæne, der omgives af bede med prydplanter. Frugttræer og -buske er der dog normalt også i en prydhave.

En japansk have er en anden måde at have en prydhave på.

Prydhaver er efterhånden de mest almindelige. Her er det dominerende islæt pryddplanter i form af både små træer, buske, stauder og etårige planter.

Iderige haver er præget af sjove detaljer, fx i form af tilbehør, formning af planter mv. Grænsen mellem de rene prydhave og de iderige haver kan være vanskelig at trække.

Fugle- og insektvenlige haver er forsynet med fuglehuse og insekthoteller.

Naturprægede haver bærer præg af, at man ønsker at trække naturen helt ind i haven og lader det være det dominerende præg.

Børnevenlige haver bærer tydeligt præg af, at børnene er velkomne og haverne kan være anlagt, så man kan se, at børnene har forsteret i dem.

Fantasia er stor, når det gælder fuglefoderbrætter og insekthoteller.

I den naturprægede have er det slut med den tætklippet plæne; i stedet klippes græsset sjældnere, men bede, gerne højbede, er stadig en del af haven.

De børnevenlige haver vinder frem i takt med, at flere børnefamilier anskaffer sig en kolonihave. De er næsten altid forsynet med en gynge, men derudover er legehuse, fodboldmål og andre tiltag også populære.

Afsluttende bemærkninger

Heldigvis kan man nu se bort fra små haver beregnet for fattige familier, så de fik lidt hjælp til dagen og vejen. Til gengæld fungerer haverne som et fristed, der giver frisk luft og mulighed for at stresse af. De har måske skiftet karakter fra at være et nødvendigt bidrag til den daglige overlevelse til at være et nødvendigt tilskud til psykisk overskud.

Traditionelt har man betragtet kolonihaver, som værende især for fagbevægelsens medlemmer, ikke mindst for skifteholdsarbejderne, der kunne møde om dagen, mens almindelige arbejdere kun havde weekenderne til rådighed. Arbejderfamilierne anskaffede sig også kolonihaver for at sikre børnene adgang til frisk luft og grønne områder. Tiderne er skiftet og i højere grad end tidligere, er det mennesker fra alle befolkningsgrupper, der har en kolonihave. Fælles for langt de fleste er dog, at de bor i lejligheder og benytter sommerhalvåret til at komme ud i grønne omgivelser og få frisk luft med mulighed for at stresse af.

Dengang som nu, især efter 1950, lyder det, at kolonihaveidyllen er forsvundet, husene skal være flottere, enhver er sig selv nærmest, det er husene og ikke haverne der betyder noget. Det er fritidsopholdet ikke havearbejdet, der trækker. Nyttehaven udgår til fordel for prydhaven. Der er ikke noget nyt under solen.

Kilder

Alletiders have – om kolonihaver i Danmark, H.E. Sørensen og Sven-Erik Ravn, Kolonihaveforbundet for Danmark, 2008

Kolonihavebevægelsen i Danmark – Kolonihaveforbundets udvikling og organisation gennem 25 år, 1908-1933, C. Nielsen, A. Dalskov (red.), 1933

Kolonihaven. En etnologisk undersøgelse af kolonihaven i Danmark set i relation til arbejderklassens kultur fra slutningen af det 19. århundrede til slutningen af anden verdenskrig, Inger Tolstrup, 1980

Fra kvangård til humlekule, Meddelelser fra Havebrugshistorisk selskab, nr. 6, 1976, pp. 7-16, Robert Chr. Bonde.

Selskabets aktiviteter i 2025

Efter generalforsamlingen introducerede Karin Esmann sæsonens foredrag og udflugter med en fortælling om havekunstens små haver lige fra middelalderens små lukkede haver til nutidens nyeste have-tanker, hvor biodiversitet og klimaudfordringer er retningsgivende.

G.N. Brandts have blev præsenteret af Hans Ove Pedersen først gennem et foredrag og senere ved et besøg i haven. Vi fik anledning til at opleve og forstå de mange faglige overvejelser og den konkrete gartnerviden, der er grundlag for havens helt unikke oplevelsesværdi.

En række småhaver, alle små haver i haven ved Skt. Hans hospital, blev præsenteret af Helle Nebelong, som har stået for havernes udformning, helende haver benævnes de. Her kan hospitalets patienter få mulighed for at være med til at passe planterne og via kontakten med vækst og skønhed kan opnå glæde og indre ro.

Æbelholt Kloster kunne fremvise et forsøg på genskabelse af klosterhaven med vægten lagt på helbredende urter.

En vild med omtanke have, Henrik Pøhlsgaards have var en særlig oplevelse og et godt eksempel på hvor mange detaljer en lille have kan rumme. Med saks og omtanke er formet haverum, hvor planternes mange vækstformer er udnyttede. En form for dialog mellem havens ejer og planternes muligheder.

Kolonihavernes lange historie, blev årets sidste foredrag, en fortælling om, hvor værdifulde små haver også kan være for bymennesker. Grethe Bjerregaard delte ud af sin store viden om kolonihavernes udvikling helt frem til i dag. 40.000 haver er forenede i Kolonihaveforbundet, som værner om denne specielle havekultur.

Henrik Pøhlsgaard

Haven ved Skt. Hans hospital

Henrik Pøhlsgaard

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

© Havehistorisk Selskab og forfatterne

2025

REDAKTION

Lone van Deurs og Tove Hyllested

DESIGN

Carl-H.K. Zakrisson

TRYK

Frederiksberg Bogtrykkeri A/S

UDGIVER OG EKSPEDITION

Havehistorisk Selskab

Strandlinien 57, 2791 Dragør

havehistoriskselskab.dk

info@havehistoriskselskab.dk

ISBN 978-87-88241-43-3

ISSN 0107-895X

Om motivet på Havehistorisk Selskabs årsskrifts forside

Motivet er hentet fra Danmarks ældste bog om haver og havebrug,
Hans Rasmussøn Blocks *Horticultura Danica* fra 1647. Bogens undertitel lyder:

*Hvorledis en zirlig oc nyttig Urte-Hawe i Dannemarck kand anrettis,
beprydis oc ved Mact holdis.*

Dette årshæfte er udgivet med støtte fra:

Bergiafonden